

Антонина Желязкова

**АЛБАНСКИЯТ
НАЦИОНАЛЕН
ВЪПРОС И БАЛКАНИТЕ**
Теренни проучвания

София 2001.

ПРЕДГОВОР

С книгата “Албанският национален въпрос и Балканите” Международният център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия започва нов цикъл от издателската си поредица, който ще носи името на нашата нова изследователска методика: “Спешна антропология”.

Синопис на спешната антропология. Кръстници на нашата нова методика за теренно проучване и анализ са колегите от редакцията на френското академично списание “Ethnologie française” (бр.3, 2000 г.). В редакционната бележка, която представя публикацията на дневника и анализа на теренното проучване в бежанските лагери в Македония и Албания, проведено в края на бомбардировките на НАТО над Сърбия и Косово, редакторите посочват българското изследване като модел за “спешна антропология”. В някакъв смисъл това финализира един отдавнашен спор в колегията на антрополозите за задължителния времеви обхват, както и за методиката на антропологическите изследвания. Разреши и проблема на автора на настоящата книга, която не намираше точен отговор на въпросите на колегите по света към коя наука трябва да се класифицират текстовете от нашите теренни проучвания.

Спешната антропология се оказва извънредно точен изследователски метод и навременно средство за информация и научно знание в екстремни ситуации, в динамично променящи се вътрешнополитически, международни, социални и обществени парадигми. В подобни ефимерни, но наситени със събития отрязъци от историческото време, дори най-трайните идентификационни маркери на обществата, на общностите, на етническите, религиозните и обществените групи, които при спокойно развитие могат да останат непроменени с десетилетия и столетия, понякога се трансформират фундаментално или мимикрират всекидневно по необходимост. Когато имаме стресови ситуации и събития, свързани с оцеляването на индивидите или общностите, със запазване на идентичностите, били те граждански, етнически или културни, са възможни сътресения и промени във всички пластове на социалната йерархия, на общественото мислене, на идеологическите суперструктури. От там следват рефлекторните действия - агресивни, еуфорични или потиснати, дълбоко депресивни, до маниакални.

При подобни обществени катаклизми не е възможно опитът и знанията, а също методиката и методологията на една обществена наука да обхване и анализира цялата гама от прогнозируеми промени или деформации в традиционните пластове. Необходимо е съчетаване на възможностите и интелектуалния потенциал на пъстър екип от учени, които принадлежат на различни социални науки и използват различни методологии, подходи и инструментариум. Този екип всъщност извършва основната част от анализа по време на експедицията - докато се придвижва от едно място на друго, не работи с респонденти или просто почива. Всеки учен споделя своите наблюдения, пречупени през неговия интелектуален потенциал, собствен опит, както и през призмата на неговата наука с нейния специфичен подход и методика. Така всъщност се извършва “мозъчна атака” върху проблема: апробират се тези, отхвърлят се стереотипи, споделят се откривателства, събужда се любопитство, водят се спорове по отделни казуси. В хода на тези нережисирани дискусии, които запълват времето по дългите и прашни балкански пътища, се раждат нови въпроси и постепенно се изгражда или не се изгражда консенсусна концепция.

В някаква степен нашият изследователски подход е свързан с културната екология, която позволява да бъдат анализирани функционалните връзки между различните категории на една локална култура - производителни дейности, родствени връзки, политически формации и т.н. Особено приложими се оказаха описателните и аналитичните стратегии на културната екология, които могат да бъдат прилагани в диахронен и синхронен план. Това е извънредно

добре работеща методика, адаптирана към нашите цели и намерения, въпреки че “в периода на постмодернизма”, по думите на А.Баликси, “културната екология изпадна в положение на сериозна, значима, но остаряла теория” (А.Баликси. В: *Културна екология*, с.16, София, 1997).

Международният център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия наложи този сложно комбиниран интердисциплинарен подход в десетгодишната си практика на изследване на междуетническите и мултикултурните отношения в България. В него се съчетават, без да губят облика си, множество науки, методики и методологии. Получиха се отлични резултати, както и неочаквани възможности този тип научни изследвания да подпомагат премерените и навременните “интегрирани интервенции” на гражданските организации и държавните институции за разрешаването на конфликти или поне за тяхното смекчаване, за изработването на превантивни практики. Това ни подсказа да разширим нашата изследователска активност върху сложния и напрегнат терен на Балканите като цяло.

Хронология. През 1993 г. с все още неизбистрена теория и философия на спешната антропология екип от историци и етнографи, финансирани от Международния център, направиха теренно проучване в Албания. Резултатите бяха впечатляващи, но беше констатирано, че за пълнотата на изследването и на анализа на екипа е липсвал и друг професионален подход - на социолога, на културолога, а също и на политолога.

През 1994 г. европейската програма ФАР-Демокрация финансира интердисциплинарното изследване на Международния център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия “Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България”. Екипите от учени историци, етнологии и социолози работиха в продължение на година самостоятелно по темата, след което обсъдиха резултатите си на съвместни работни срещи. В хода на дискусиите и подготовката на общия том с изследователските резултати ясно пролича, че научните гилдии в обществените науки имат проблем, а именно - работят затворено със собствените си методики и инструментариум и с резерви приемат анализите на “другата” наука, особено когато трябва да съпоставят резултатите си.

Оттам насетне изследователските екипи за теренни проучвания на региони с напрежение и със смесено по етнически и религиозен признак население вече се формираха единствено като интердисциплинарни, за да постигат най-добър научен резултат - емпиричен материал и анализи, чиито прогнози да бъдат сравнително дългосрочни и максимално достоверни.

Опитът постепенно подсказа, че е необходимо изследователските екипи да бъдат с малък и променлив състав, според региона и таргетната група, според спецификите на историческия опит и културата на изследваните общности, според екологията.

В екипите, обикновено съставени от историк-балканист, антрополог, социолог, философ, политолог или стопански историк, понякога и психолог, може би най-спорно и рисковано беше включването на журналист - репортер и политически коментатор за Балканите. Различният подход на журналиста, неговата бърза и агресивна реакция при поднасянето на въпросите от анкетата, неговото професионално упорство да надникне дори брутално в най-потайните кътчета на респондентската душа, контрастират с внимателния и деликатен подход на учените, с търпението да подготвят интервюираните към откровеност чрез създаване на приятелска атмосфера и доверие.

Чрез познанията си за съответната културна среда, с психологическо майсторство и адаптивност учените антрополози обикновено успяват да проникнат дълбоко в групата, която изследват, често да се превърнат в част от нея. След това е въпрос на научна и човешка етика колко и какво от емпиричния материал могат и трябва да използват в анализите си и при публикуването на дневниците от теренната работа, за да не навредят на изследваната

група или да не накърнят нечие достойнство. Задължителен принцип е в анализите никога да не се споменават имената на респондентите. Неслучайно в гилдията на антрополозите често се поставя на теоретично ниво дискусията за етиката и морала на теренния изследовател. Защото съществува и обратният проблем за сливане с таргетната група, с обекта на изследване и за загуба на собствената идентичност на учения, особено при традиционните антропологически изследвания, които понякога продължават с години (*Етнология на суфитските ордени - теория и практика*, IMIR, София, 2001 - под печат).

Във всички случаи участието на журналист се оказва находка за изследователските екипи и за научните резултати. Създаде се възможност за натрупването на различен вид информация чрез допълващи техники и подходи. Понякога информираността на журналиста за актуални събития, личности и данни, широката му обща култура и отвореност провокират положително търсенията на учените от екипа и в анализите те се допълват едни други. Журналистът също обогатява себе си от постоянното участие в “мозъчните атаки” на учените по проблема, в представянето на широки исторически панорами, социологически и философски интерпретации на обектите, регионите и културната среда.

Първият сполучлив опит за прилагане на спешна антропология извън територията на България беше в Република Турция и продължи с прекъсвания от 1995 г. до 1998 г. Това изследване беше насочено към българските турци изселници в Турция, към миграцията на стотици хиляди хора, към тяхната индивидуална и колективна философия, към душевността им, към усилията им да се съхранят като идентичности и личности в процеса на адаптация в един различен свят, прогонени от родината си България (*Между адаптацията и носталгията*, IMIR, София, 1998).

Най-сложното и в някакъв смисъл безрезултатно прилагане на спешна антропология беше теренното проучване през 1998 г. в Босна. Последниците от войната върху хората от трите основни етнически и религиозни общности бяха смазващи: депресии, психологически травми, разпадане на личности, дълбока скръб и омраза. Екипът пътуваше по територията на цяла Босна и се намираше на границата на нервната криза. За първи път учените не бяха в състояние да напишат анализа си след завръщане от терена. Всички бяха загубили научната си обективност, преизпълнени с емоции, травмирани от сълзите на респондентите, от разрушенията, от минните полета, от най-просперирация бизнес в Босна - изсичането на надгробия. Книгата за Босна излезе три години по-късно и не съдържа записките от терена и анализите на емпиричния материал. Получи се книга с изследвания, наречена “*Особеният случай*” Босна (IMIR, София, 2001), където много рядко някой от авторите се позовава на спомените си от това тежко пътуване.

Косово. Настоящият сборник съдържа анализите от четири теренни проучвания, проведени през 1999 и 2000 г. Те са посветени на кризата в Косово, на войната на НАТО срещу Сърбия и армията на Милошевич, на бежанските лагери в Македония, Албания и Сърбия, на новото разместване на големи маси от хора, прогонени със сила или от страх, и най-вече на отключването на нови национализми, иредентистки апетити и ксенофобия в Балканския регион.

Събитията от последните две години, както и онова, което се случва в момента в Македония (престрелките в Тетово, опитите на тежковъоръжената македонска армия и полиция да изтласкат Армията за национално освобождение на албанците от Македония) недвусмислено сочат, че в началото на XXI-ия век Балканите са изправени пред необходимостта да разрешат **албанския национален въпрос**.

Формирането и утвърждаването на албанската национална идентичност, както и националното обединение на албанците тепърва предстои да се случват в региона на Балканите. Националноформационните и етнокултурните процеси, които другите балкански

нации са преживели в края на XVIII, през XIX и дори през първата половина на XX в., протичат през последните години за албанците в Албания, Косово, Македония и Черна гора. Разпадането на Югославия и последвалите войни предоставиха възможност на разделените албански общности да се срещнат и опознаят отново и отблизо. За да разберат, че макар и разделени само от една граница в тясното балканско пространство, те са станали твърде различни като образование, религиозност, култура и менталитет, но същевременно са свързани неразривно от езика, етническата памет и родовите връзки, както и от общия икономически интерес (*Албания и албанските идентичности*, IMIR, София, 2000).

Това, което се случва в момента на Балканите и има да се случва в предстоящото десетилетие на XXI в., е именно формирането и утвърждаването на албанската национална, културна и гражданска идентичност, както и апробирането със сила и натиск на възможностите за национално обединение около духовния център на националното пробуждане - Косово.

Поради нестихващия демографски възход пред албанците стои и въпросът за териториалното разширение. Традицията за безкомпромисно разселване на албанците, свързано с преодоляване на крайната бедност във времената на Римската империя и така добре описано от Ф.Бродел за Средновековието, се запазва във вековете на Османската империя и в по-ново време до днес (Ф.Бродел, *Средиземно море и средиземноморският свят по времето на Филип II. Книга първа*. Абагар, София, 1998).

И още нещо предстои на албанците, където и да се намират на Балканите, в Европа или САЩ - те трябва да направят своя сложен личностен, семеен и обществен избор между традицията, етнокултурната капсулация и изолацията, от една страна, и законността, хуманизма и човешките права като част от постмодерните европейски ценности, от друга.

Изследователски екипи. Текстовете в тази книга са написани от един автор, но са резултат на екипните усилия и на високата професионална подготвеност на много хора. Правилата на спешната антропология изискват ръководителят на екипа да избере приоритетния обект за изследване, да организира и да ръководи експедицията и да съсредоточава в себе си емпиричния материал, събиран от всеки член на екипа. Негова е задачата да подготви и напише обобщаващия анализ, заедно, разбира се, със задължителните съпътстващи диахронни исторически и културологични панорами.

В началото на всеки теренен дневник под черта фигурират имената на всички членове на съответния екип и те трябва да бъдат възприемани като съавтори на основните тези и заключения.

Трябва да се подчертае и приноса на нашия неизменен спътник във всички пътувания, шофьора на Центъра, чиито умения допринасят за сигурността на екипите.

Като постоянен ръководител на теренните експедиции благодаря на всички колеги, които имаха куража да се включат в проучванията, за техния висок професионализъм, за удоволствието от нашите взаимни интелектуални предизвикателства, за усещането на сигурност и доверие в някои много трудни моменти, през които преминахме.

Авторът

МАКЕДОНИЯ И КОСОВО СЛЕД КРАЯ НА ВОЕННИТЕ ДЕЙСТВИЯ¹

юни 1999 г.

Подходи към изследването и методология

Подходът беше интердисциплинарен и затова екипът беше съставен от шестима учени, които прилагат специфична методология и инструментариум по време на теренната работа: социолог, културолог, трима антрополози с индивидуални задачи, историк и медиатор-преводач от Албания.²

Цел. В рамките на пет дни да се направи интердисциплинарна снимка на ситуацията в Македония след прекратяване на военните действия, измерена чрез нагласите на косовските бежанци - във и извън лагерите, на македонските албанци и на самите македонци. Косвено да бъде анализирана политическата перспектива в Косово, опирайки се на съсредоточието на потенциално неограничен брой респонденти от различни населени места, представители на различни социални групи на едно място - чрез интервюта, анкети, свободни разговори, видео-интервюта и наблюдения.

Въпросниците за полустандартизираните интервюта (подготвени от проф.П.-Е. Митев) бяха попълнени в лагерите Радуша и Бояне с 33 респонденти, произхождащи от над 10 населени места в областта Косово. При попълването на анкетите обикновено се струпваха голям брой лагерници и това често прерастваше в свободен разговор с коментarii и дискусии, в които участваха между 5 и 15 души. Респондентите бяха мъже и жени на възраст от 16 до 80 години.

Извън лагерите бяха проведени свободни интервюта и разговори с около 25 до 30 души - бежанци от Косово, албанци от Македония, албанци от Албания, македонци - политици, участници в управлението на Македония, интелектуалци, хора с висше образование и работници без образование.

Социални характеристики на респондентите

Албански бежанци в лагерите и в частните домове в Тетово

Социалната картина в лагерите е пъстра - от неграмотни до студенти в Прищинския университет и хора с висше образование. Преобладават хората с основно и средно образование. Сред омъжените жени рядко се срещат такива с по-високо от основно образование. Сред по-възрастното поколение жени (между 50 и 60 г.) често се срещат неграмотни.

Абсолютно ясна е тенденцията в лагерите да остават хора от средна ръка фамилии, които не принадлежат към формалния или неформалния елит на косовските албанци. Преобладават хората, които са аполитични или имат отношение към събитията и бъдещето на Косово, но никога не са се занимавали с политика и никога не е било взимано предвид тяхното мнение.

Материалният статус на депортираните косовари не играе най-съществена роля в социалната йерархия. В лагерите се срещат както хора, които се самоопределят като много бедни (без

¹ Резултатите от това изследване са публикувани за първи път в Култура, бр. 40, 8 октомври 1999г.; публикувани са и на френски език в списание Ethnologie Francaise, 2000, 3, стр.499-507.

² А. Желязкова, А. Ангелов, Г. Савов, В. Тепавичаров, Д. Михайлова, Кр. Стоилов, А. Чауши.

приходи или с доход до 50 ДМ месечно, с малко земя), така и хора, които са имали собствен бизнес, наемни работници и доходи понякога между 2-3 хиляди ДМ месечно. Почти всички фамилии в лагерите притежават повече или по-малко земя и имат (с редки изключения) от 1 до 5 души роднини “гастарбайтери” в Западна Европа, на които разчитат в някаква степен.

Веднага след изграждането на лагерите е заработила система за поддържане на бежанците със средства, изпратени от роднините от Западна Европа. Създадени са частни агенции, които получават парите от Европа (много често кеш) и издирват роднината-бежанец или самият бежанец ги издирва и получава пратката. Има случаи, когато роднината от Европа пристига лично, за да види представителите на рода в лагера, и им оставя валута в брой.

Никъде в лагерите не се среща мизерия и ниско ниво на хигиена. Хората са облечени чисто, спретнато, младите дори елегантно. Това се дължи по-скоро на вътрешната организация на косоварите, на традицията да бъдат чисти и добре облечени, което е по-скоро част от достойнството на фамилията, отколкото резултат от старанията на хуманитарните организации. Разбира се, някъде този ред и хигиена са на много по-високо ниво (лагер Радуша) поради наличието на течаща вода.

Излъчването на представители на фисовете³, които да получат образование или да работят в чужбина, е част от вътрешния ред, възрастовата семейна организация и правилата във фиса, както и в нуклеарните семейства, които съставляват фиса. Също чрез спазване на традиционния потестарен модел фамилията са излъчвали боец или бойци за АОК и са плащали съответния данък за издръжка на армията.

Авторитетът на фамилията се определя от няколко маркера, които по своята ценност се нареждат така: а) големина на фамилията (брой на членовете на рода) - от броя на децата и тяхното възпитание в най-голяма степен зависи авторитетът на рода. Този основен маркер за авторитет кара нуклеарните семейства във фамилията да отглеждат повече деца. Жените от по-старото поколение (50-60 г.) с гордост съобщават, че имат по 10, 12 и повече деца. Сред младото поколение жени (18-30 г.), които имат вече по 2 или 3 деца, се усеща силна съпротива да раждат повече. Очевидно през последните 10-15 години, въпреки натиска на възрастните мъже и жени във фамилията, раждаемостта спада до 2-5 деца; б) принадлежност към няколкото стари исторически северноалбански клана (напр. Келменди, Хоти, Тачи, Красничи, Бериша и т.н.); в) морално-етичен авторитет на фамилията и г) притежавано количество земя и нейното качество, брой и представителност на жилищата, покъщнината, добитъка и т.н.

Тук е мястото да подчертаем, че представителите на старите фамилии, както и интелектуалният елит на Косово (лекари, учени, журналисти, икономисти, спортисти и т.н.) са били грижливо издирвани от ДПА (Партията на македонските албанци на Арбен Джафери) и прехвърляни в Тетово, за да бъдат обгрижвани в домовете на местните албанци. Отпадна широко разпространената версия, че македонските албанци са приемали по домовете си най-често роднински семейства. Строга система на организация е решавала кой къде да бъде настаняван и кое семейство колко и какви бежанци да приеме с единствена цел - да бъде съхранен елитът на Косово. Рядкост са респондентите в Тетово, които нямат бежанци в дома си, и това очевидно ги потиска и ги поставя в много неизгодна светлина. Вероятно това се определя от липсата на подходящи условия, но се възприема като срам и унижение. Въпрос за престиж и йерархично доверие е настаняването на определен брой елитни бежанци от Косово в домовете на тетовските албанци. Според битовите условия и

³ *Фис* (от новогр. – природа, натура) – големият род, родствениците по мъжка линия. Всички произхождат от един общ праотец, съблюдават екзогамията. Според традициите на северноалбанските планинци се различават две линии на родство: по баща – “дърво на кървта”, и по майка – “дърво на млюкото”.

възможности, както и според вътрешната йерархия и доверие, понякога в домове на неграмотни или работници са настанявани учени, журналисти и т.н. На въпроса: "Как изхранвате 30 души?", отговорът беше еднотипен и строг: "Щом има за нас - има и за тях".

По своята религиозна принадлежност всички респонденти във и извън лагерите са мюсюлмани, което не ни даде отговор на въпроса: по каква вътрешна организация и къде са били насочени албанците католици или православни и колко от тях са били депортирани и преследвани от сръбските власти?

Религията не е сред първите ценности в моралната система на косоварите. Те приемат факта, че са мюсюлмани, като даденост, без това да има особено значение за тях. Запазени са познатите още от Средновековието и от османския период привързаност: първо, към фиса, фамилията; второ, към територията; трето, към общия етноним - шкиптари (албанци) и едва на последно място - към някоя конфесионална група.

Въпросите, свързани с религията, очевидно предизвикваха отегчение в респондентите като очевидни, маловажни и поради факта, че не се чувстваха особено компетентни да разговарят в някакви детайли на тази тема. Дори сложната ситуация, в която се намират в лагерите, не ги прави по-религиозни - единици бяха мъжете, които посещаваха джамия в близкото село - повече като разнообразие в тягостния и монотонен лагерен живот и за размисъл с местните хора. Удивителна религиозна индиферентност.

Същата индиферентност се долавя при отговор на въпроса дали очакват помощ от мюсюлманските страни. Трудно разбират въпроса, свиват рамене и най-често казват: "Да, всички ще помагат, ще помогне и Арабия", което е някакво събирателно за мюсюлманските страни, без особено значение за тях.

Важно е да се отбележи, че в потестарния модел вътре в самия фис съществува йерархия, строго зависима от пола и възрастта. Мъжете са на върха на семейната йерархия, а сред тях - най-възрастният. Човешките жертви по време на войната в Косово са довели до срив във фамилията поради загуба на главата на фамилията или на най-големия син, брат, чичо и т.н. Автоматично лидерството във фамилията се прехвърля върху следващия най-възрастен оцелял мъж. В някои случаи това може да бъде дори тъстът. По подобен начин фамилията е определяла кой от синовете или чичовците ще придружава жените, децата и старите при бягството или депортацията, за да се грижи за тяхното оцеляване.

Тази "мъжка" и "възрастова" йерархия се откроява и при изграждането на вътрешните лагерни управи. Обикновено публичните личности (началник на бежанската лагерна управа и неговите помощници) са млади мъже, дори юноши, защото са образовани и знаят английски или други западни езици. Също така поради уменията им да комуникират с международните хуманитарни организации, с охраната от македонската полиция и т.н. младите хора от лагерната управа се грижат за реда, чистотата, опитват се да търсят решение на битовите проблеми. В действителност обаче те не вземат решения, защото това право принадлежи на възрастните мъже между 50 и 70 години - нещо като съвет на старейшините, които ги използват за посредници и информатори преди да вземат своето решение.

Независимо от тези констатации за функциониране на клановата структура на косоварите, някои от антрополозите, които беседваха с по-младите и образованите младежи и жени, получаваха уверения, че фисовата организация е изчерпана още през 70-те години. Младите се съпротивляват на строгата йерархичност, но всъщност модернизацията в това отношение прави едва началните си стъпки: а) кланът вече не живее в териториална общност - семействата са разпиляни дори по света, но това все още не отслабва вътрешните им

ангажменти, връзки и емоционална обвързаност; б) малкото, нуклеарно семейство се опитва да наложи своя модел по отношение на образование, избор на професия, избор на брачен партньор и брой на децата, но все още е длъжно да се съобразява с традицията. Изчерпването на потестарния кланов модел все още е по-скоро желание и стремеж на младите и образованите, отколкото реален факт.

Албанци в Македония и албанци в Албания - социалните им отношения с косоварите

Албанците в Македония са определено по-консервативни и необразовани от косоварите и албанците от Албания. Едновременно с това, по собствена преценка на групите, македонските албанци са по-богати от косоварите, а те, от своя страна, много по-богати от населението в Албания. Град Тетово създава впечатление на мюсюлмански град от Централен или Югоизточен Анадол. Заведенията, кафенетата са пълни само с мъже, а жените по улиците са пребрадени и с дълги до глезените манта. При гостуване в къщи на трапезата сядат мъжете, а жените остават изолирани в друга стая. Не е прието жените да получават по-високо образование от начално или основно. Модерно облечените жени и жените, които срещнахме по ресторантите, бяха бежанки от Косово. Те излизат заедно със съпрузите си, позволяват си пиене и цигара. Облечени са модерно и се притесняват от строгите порядки сред албанците в Македония. В село Бояне, в чиято близост е разположен лагерът Бояне, издържан от Турция, цари строга мюсюлманска атмосфера - никъде не се продава алкохол включително и бира.

Албанските интелектуалци в Македония еуфорично очакват създаването на независимо Косово, където някои от тях биха се прехвърлили да живеят и да творят. Много от тях навремето са завършили университета в Прищина, работили са там по време на автономията и чувстват Косово като модерния, европейски център на всички албанци. За косоварите Македония не е алтернатива, защото има значително различие в нивото на модернизация, различие в нивото на религиозност (демонстративна и същинска), в културата и менталитета.

Албания също не е алтернатива за косоварите, макар че по ниво на образование, на модернизация и на индиферентност към религията да са по-близки. Тази близост в нивото на образование и модернизация са външни. Всъщност косоварите са много по-отворени към света и по-запознати с европейските постижения. Косоварите имат по-прагматичен и градивен подход към личната и обществената перспектива, докато същинските албанци са минали през деформацията да съграждат такива безсмислени съоръжения като бункерите и след това десетилетия да ги поддържат, въпреки очевидната им неприложимост за каквото и да било. Това в голяма степен е разградило у албанците усещането за конструктивност и е създавало нагласи за предопределеност по отношение на хаоса. Разделяща и конфронтираща косоварите и албанците е социалната диференциация и смазващото ниво на бедност в Албания. В годините след падането на комунистическия режим в Албания богатите косовари се появяват със значителни средства, за да правят бизнес, да купуват земи и имоти срещу нищожно заплащане, да изпълват наемен труд срещу мизерно възнаграждение в редовни и незаконни сделки. Всичко това е натрупало обида в албанците от високомерното и безцеремонно отношение на техните богати братя косовари. Респондент от Албания сподели, че ако бежанци решат да останат в Албания, ще бъдат мразени и бойкотирани от местните хора, заради нанесени обиди чрез демонстриране на социално превъзходство.

От комплексния научен анализ (включително и от социологическите анкети) като извод се очерта следната нагласа за бъдещето на трите албански общности: респондентите си дават сметка, че са един народ, че част от фисовете имат свои клонове в съседните територии, но не предвиждат обединение в обща държава, нито имат особен стремеж към това. Може би

единствено на политическо и идеологическо равнище и то главно в елитните среди на Албания не е чужда идеята за обединена Велика Албания. Образованите хора от Косово и Македония по-скоро залагат на олекотяване на границите в далечното бъдеще, а в по-близко бъдеще - на съвместна реализация в независимо Косово. Определено Косово се възприема като бъдещ център от изключителна важност на всички албанци по света (бих го нарекла Меката на албанците).

Македонците

Респондентите македонци са представители на различни обществени прослойки - управляващи, политици, учени, интелектуалци, наемни работници, шофьори, търговци.

По своята днешна социална характеристика македонците донякъде приличат на българите: високо ниво на безработица, преобладаваща част от хората са бедни или на ръба на социалния минимум, интелигенцията също е бедна и без самочувствие, сред политиците отсъства какъвто и да е блясък. Политическият елит в Македония доста напомня на нашите опозиционни политици в началото на демократичните реформи през 1990/1991 г.

Разстройването на държавния бюджет поради посрещането на бежанците е видимо. Министерствата, които не са от съществена важност в момента - например на културата, на образованието и т.н., съществуват с минимален бюджет и на практика са прекратили всякакви дейности освен най-насъщните. Респондент ни спомена, че някои от тези периферни в момента министерства получават не повече от 25-28% от годишния си бюджет, което едва покрива заплатите.

Респондентите македонци много често, макар и с нежелание, правят съпоставка на социалния и икономическия си статус с този на местните албанци и оценката не е в тяхна полза. Впрочем това се вижда явно, когато се сравнят двата пазара в Скопие - албанският стар пазар и скопският градски пазар. Първият е чист, подреден, с много магазини тип бутик, с ресторантчета и кафенета. Цари възрожденска, уютна атмосфера. Градският пазар прилича на битпазар с турски стоки. Там отсъства атмосфера, хаотично е, няма ред.

Очевидно албанците са по-богати, за което допринася вероятно и вътрешната им сплотеност, и помощта, която получават от роднините си в Западна Европа. В град Тетово например (около 78 хил. души) потреблението е два-три пъти по-голямо поради необходимостта да се изхранват и обличат няколко десетки хиляди бежанци. Това е укрепило, разбира се, най-вече бизнеса на албанците.

Сред албанците в Македония след края на войната цари оживление в очакване да започнат активен бизнес с независимо Косово, докато сред македонците цари икономическа безперспективност.

Шофьорите на таксите, които печелят, но рискуват, превозвайки чужди журналисти, хуманитарни служители и всякакъв вид наблюдатели до Косово и обратно, смятат, че това е техният шанс да натрупат средства за семействата си преди очертаващата се дълбока икономическа криза след напускането на чужденците. Впрочем те споменават, че ще се опитат да преориентират бизнеса си към превозване с такситата на горива в Косово, което също обещава добри печалби. С една дума, сред македонците също има стремеж към някакъв вид стопанско оцеляване чрез търговия или някакъв полузаконен бизнес в следвоенната обстановка, но това важи за един неголям слой от населението.

Без това да може да се изведе като правило поради малката извадка, но се създава впечатление, че често се срещат семейства, в които постоянна работа има само един от членовете в трудоспособна възраст.

Респондентка македонка от кореняшко скопско семейство, след като се оплака, че само тя е на постоянна работа, мъжът ѝ е безработен, дъщеря ѝ е базработна, а синът ѝ работи от време на време каквото падне, заключи: “На албанците в Македония им е добре, получават много повече от нас. Затова е нормално да се плаша от бежанците да не останат, а и въобще да не стават повече.” Същата разказа, че живее в съседни къщи с албански семейства. На въпроса как живеят те и различава ли се много начинът им на живот, тя отговори, свивайки рамене: “Не знам, те са затворени и ние също, не общуваме, не зная как живеят, но са богати”.

Психологически портрети на различни етнически и обществени нива

Албански бежанци в лагерите и в домовете в Тетово

Периодът от 16 до 20 юни предпостави едно сравнително спокойно и равновесно емоционално състояние на респондентите в лагерите. Мирът е подписан, депортираните са в очакване да тръгнат към родните си места. Условието в лагерите са добри и липсва напрежение, породено от битов дискомфорт.

Косоварите са изпълнени с възторг и благодарност към САЩ за помощта да имат своето независимо Косово. Затова е изненадващо, когато в последвалите отговори те посочват, че радиото, което най-много слушат и на което най-много доверяват, е Deutsche Welle. Предаванията на Deutsche Welle на албански език са със значителна преднина пред BBC, Free Europe и the Voice of America, дори от предаванията на Радио Тирана и от албанските програми на Македонското радио. Няколко души споменаха, че слушат предаванията на албански език на Радио България. Като съдя от предаванията на български език на Deutsche Welle по време на войната, очевидно е, че тази радиостанция подготвя по-нюансирани гледни точки, коментарите са достъпни и за слушатели, които имат различия във възгледите си. За сравнение напомням, че преди падането на Живковото управление, Deutsche Welle беше радиото на турците и мюсюлманите в България.

Представите на респондентите за Западна Европа и САЩ са различни. Повечето от тях добре познават Европа от личен опит или според разкази на близки хора и имат съвсем реалистична представа доколко могат да разчитат на помощи и подкрепа от европейските страни. Представите им за САЩ са нереалистични, както и очакванията за “рог на изобилието”, който САЩ ще излее върху свободолюбиво и независимо Косово. На въпроса: “Защо оставяте всичките тези дрехи в лагера?”, получаваме отговор: “Когато стигнем у дома, американците ще ни дадат още много!”. “Европейците ще помагат ли за възстановяването на Косово?” - “Малко, може би, Олбрайт каза, че трябва да помагат и те!”

Независимо от преживяното, преобладават оптимистични настроения, които постепенно градират в еуфория. Упоритото желание за спешно завръщане по домовете и участие във възстановяването на Косово е мотивирано от идеята, че това е единствен (през десетилетията) шанс за косоварите да извоюват своя независима държава и да изградят живота си по своите собствени разбирания. Готовността да участват в изграждането на свободно Косово измества традиционните нагласи за бърз личен просперитет чрез емиграция и устройване в някоя от западноевропейските страни. Респондентите твърдят, че дори част от бежанците, които по специалните списъци са прехвърлени на Запад, а също и част от

онези косовари, които работят от години в европейските страни, ще се върнат, за да участват в бързото възстановяване на Косово.

Част от очакванията са нереалистични, особено по отношение на темповете на политическото стабилизиране на областта (бързо провеждане на избори, разбирателство между лидерите, пълноценно гражданско управление, магически възможности на западния протекторат), както и за възстановяването на фамилените материални загуби (разрушени къщи, разорен бизнес, загубена реколта и добитък и т.н.).

В нереалните самооценки и очаквания се включва и очевидният мит за Косово “като най-богатата земя на Балканите”, поради това и толкова оспорвана и толкова желана от всички. Респондентите - главно по-образованите - са склонни да се разпростират по темата, като се започне от богатата селскостопанска продукция, през фабриките и заводите, косоварите като най- трудолюбиви на Балканите и се стигне до неописуемо богатите недра - диамантени и златни мини, руди, редки метали и т.н. Впрочем в началото на войната респонденти - българи от сенчестия бизнес, обсъждаха оживено причините да се намесят САЩ - диамантени и златни мини в Косово, Елдорадо на Балканите.

Въпреки екстремните обстоятелства, колективните представи на косовските албанци за власт, управление и авторитет не са променени, което ги кара да вярват, че албанските лидери ще трябва да се подчинят на старейшините на родовете и да търсят разбирателство помежду си. Коментарите за новия авторитет на младите лидери на АОК се приемаха утвърдително, но с бележките, че ако се наложи, младите лидери ще стоят мирно като ученици пред старейшините на своите фамилии.

Преобладаващата част от респондентите избират идеалния вариант по отношение на косовските лидери: да се разберат помежду си, да не се разделят и заедно да решават съдбата на Косово. При найстойчиво питане кого все пак биха избрали, ако лидерите не се разберат помежду си, повечето без колебание посочват Ругова. Те вярват, че той е бил принуден със сила да води разговори с Милошевич, харесват факта, че той е умерен и винаги се е стремил да избегне жертвите. На базата на тази преобладаваща оценка обаче не могат да се правят политически прогнози, тъй като очевидно мнението на косоварите ще бъде обработвано, манипулирано и т.н. след връщането им в родните места. Това недвусмислено и с раздражение ни бе изтъкнато от един от политическите лидери на албанците в Македония: “Те не знаят сега истината. Когато се приберат в Косово, ще научат кой е истинският водач и кой е предател”.

Изненадващо е откритието, че сред косоварите се долавя дълбоко скрита югоносталгия. Старото и средното поколение мъже в хода на дългите разговори подчертават положителните страни на съществуването си в Югославия, особено в периода на автономията. Особено значение за хората, които са учили или работили в етнически смесена среда, има споменът, че събрани на едно място сърби, албанци, бошняци, хървати са учили или работили заедно, без да има значение какви са по своя етнически и религиозен произход. Спокойният живот, възможностите за работа в Европа и трупането на лично богатство - всичко това се разказва носталгично.

Враждата със сърбите е дълбока и ще бъде дълготрайна. Емоционално, но категорично всички респонденти заявяват, че не могат да живеят заедно със сърбите, но добавят “засега”. Нагласите за реванш и отмъщение се долавят ясно сред бежанците, особено сред онези, които са загубили членове на семействата си, или сред младежите между 16 и 20 г. Въобще радикализмът на най-младите момчета беше очевиден. Закани за отмъщение се изговаряха дори от млади жени. Опитите за напомняне на добросъседското съжителство от преди

години се сблъскваше с обичайния стереотип: ”Моите съседи Йован и Милица са добри хора, но сърбите са лоши” или “Извършиха твърде много злини, за да се помиряваме върху спомените от детството заедно”.

Сред по-възрастните косовари с висше образование, дори които са понесли човешки жертви, отговорът е: “Сега веднага не е възможно да живеем заедно, но след няколко години ще се възстановят бизнес контактите и постепенно отношенията ще се нормализират. Стопанската логика ще го изиска от нас.” Основни носители на нагласите към нетърпимост са най-младите хора и необразованите и това не е свързано с тежестта на понесените жертви, защото образованите и по-старите признават, че рано или късно животът ще наложи своето и те ще общуват със сърбите. Това е перспектива за примирение, а не за помирение.

Драматичен е разрывът с ромите, които още от началото на 1998 г. са използвани от сръбската полиция и армия, за да грабят и мародерстват в албанските имоти. С разпалването на войната, според твърденията на респондентите, те са вършили и далеч по-тежки престъпления - например предателства. Особено неприемливо и непростимо за косоварите е, че ромите са погребвали жертвите в масовите гробове, осквернявайки телата и без да спазват най-необходимите ритуали.

Косоварите са нетолерантни и по отношение на турците. Те обясняват това с факта, че турците са колаборирали със сръбските власти. В действителност албанците изпитват някаква форма на етническо превъзходство спрямо турците (същото отношение беше регистрирано и сред албанците в Македония). Смятат ги за по-ниско качество хора, дори са склонни да мислят, че това в действителност не са турци, а потурчени албанци (една теза, която не е никак нова на Балканите във всякакви варианти).

В хода на нашето изследване не срещнахме случай на изнасилена жена, нито чухме разкази на тази тема, макар да разговаряхме за най-интимни неща с жени от различни възрасти. В лагер Радуша дори имаше женски комитет, който облекчаваше живота на жените и ги организираше за различни дейности, но те също не споменаха това като проблем. Антрополозите пък, които работеха с мъжете, след укрепване на доверието и приятелските връзки също бяха информирани за интимни проблеми и беше търсен техният съвет, но не се споменава за изнасилване на жените. Оставаме с впечатлението, че ако е имало подобни случаи в хода на войната, те са били единични, а не масова практика. Нашият екип не почувства никъде напрежение по тази тема, макар да бяха споделяни драматични истории за загуби, издевателства, унижения.

Изводът е, че косоварите се намират в превъзбудено, еуфорично състояние, което много лесно се поддава на манипулации. Често в хода на дискусиите респондентите плачат от гняв, мъка или благодарност. Това, че не са в състояние да спазват някои задължителни за тях традиции и ритуали - например по отношение на нас (считани за нови и важни приятели) ритуалите на гостоприемството, ги хвърляше в отчаяние. Възрастен мъж плака, когато след едночасов разговор трябваше да напусна палатката, без да ме е почерпил. Викаше на синовете си: “Донесете поне по една чаша студена вода!” Тогава приехме компромисния вариант, че той е бил мой гост, донесох кутия със сладкиши, почерпихме се и аз се обвързах с обещанието, че ще гостувам в техния дом в Прищина.

Изцяло в ръцете на водачите е накъде ще насочат тази натрупана свръхемоционалност и енергия за свобода и независимост, за просперитет в бъдещето. Тя много лесно може да бъде тласната в градивна посока, но също така - по посока на отмъщението и политическата поляризация и вандалщината.

Отношението към България и българите е позитивно, чувства се силен респект от постигнатото по отношение на демократизацията. Оценява се съвсем точно, че българите са бедни, изразява се съчувствие, но според тяхната ценностна система това не е най-важното. Българите се смятат за най-разумните и демократични хора на Балканите. Известни са фактите за добро етническо разбирателство в България. Обида около факта, че сме отказали да приемем бежанци, няма, защото това се отдава на изключително правилната преценка на българите (направена едновременно в полза на косовските бежанци и на България). Медицинските екипи и българските военни, които бяха постигнали добро ниво на живот в лагера “Радушa” и внушаваха чувство за сигурност (имаше тридесет бременни жени, които очакваха своите термини за раждане, някои от тях бяха прегледани от гинеколог за първи път от три-четири месеца или изобщо), доизграждаха добрите представи за България и желанието за търговия и сътрудничество в бъдеще. Фактът, че изпълнявахме всяко наше обещание, дадено предишния ден, се посрещаше с дълбоко удовлетворение, защото предварителните им положителни нагласи по отношение на българите се потвърждаваха и това се разпространяваше веднага в целия лагер. Екипът постави началото на много приятелства, част от които са с перспектива за бъдещето.

Изненадващо е, че косоварите не изразяват чувство на благодарност към македонците, които ги подслониха и се погрижиха за тях. Отговаряха с огромно нежелание на въпросите за отношението им към македонците. Натрупали са стрес, обида и негативни чувства от преживяното на Блаце. Дори онези, които не са минали през този пункт като депортирани, знаят с подробности за преживяното от техните сънародници и таят недобри чувства. Единствено няколко респонденти младежи (около 18 г.) бяха безцеремонни и казаха: “македонците не са добри хора”, но на засичащия въпрос дали биха търгували с Македония, респондентите с редки изключения отговарят утвърдително: “С Македония сме търгували и ще търгуваме”.

Албанците от Македония не желаят да дават оценки за македонците :”Живеем заедно нормално. Ето и политиците ни се разбраха. Сега всичко е наред.”

Македонците и македонското общество като цяло

Македонците се намират в потиснато и депресивно състояние, без разлика от нивото на образование и социалния статус. Те са обхванати от настроения на безперспективност и страх в две посоки, така че се чувстват притиснати като в менгеме. От една страна, те вече се намират в икономическа криза и много добре осъзнават перспективата на още по-дълбока икономическа и социална депресия с всичките ѝ удари: безработица, влошено здравеопазване, спадане на нивото на образованието и културата, засилване на престъпността, укрепване на мафиотските структури и корупцията, свличане на стандарта до непознато ниско ниво и т.н. От друга страна, те се чувстват застрашени етнически, национално и цивилизационно в някакви хипертрофирани и нереални измерения. Страхуват се от демографската експанзия на албанците, очакванията им са след още няколко години да станат половината от населението на Македония, с тенденция да бъдат измествани все повече и повече. Езикът, с който се говори за албанците, е изпъстрен с военна терминология: “Битоля падна”, “Тетово е албански”, “Струга е превзета”, “Охрид все още се държи” и т.н. Страхът лежи в основата на митовете за внедряването на косоварите в Македония, за купуване на къщи, имоти и постепенното им заселване, както и в неоправданите притеснения, че голяма част от бежанците ще останат в Македония.

Респондентите реагират агресивно на нашите въпроси с контравъпроси: “Виждала ли си мюсюлмани с по-малко от 5-8 деца? А ти колко деца имаш и имаш ли изобщо деца?”, “Колко мюсюлмани има в България?” - “Скоро ще ви залееят и вас”, “Вие имате ли албанци?” - “А, турците са друга работа, с тях може да се живее...”, “Какво да правим?” - “Трябва да се обединим всички православни народи на Балканите в една държава, за да устоим на албанците и мюсюлманите...”, “Може би само конфедерация с България може да уплаши тези шиптари?...”, “Защо дадохте коридори на НАТО, а на Русия не давате?” “Македония ще им бъде тясна, ще дойдат и в България”. Този страх, граничещ с невроза, обяснява факта, че нито едно македонско семейство не покани бежанци в дома си, че бежанците предизвикаха нова ескалация на ксенофобските настроения сред македонците.

Изненадващо е, че е загубена волята да се търси изход от този страх. Чувството за обреченост все повече затваря двете големи етнически групи. Македонците смятат, че албанците са консервативни, затворени, не допускат никой външен, смятат, че са си самодостатъчни и поради това дори учените не са активни, за да ги изследват. Предварително се приема, че близкият контакт на етнографи, антрополози, социолози няма да доведе до научно издържани резултати, защото дори албанците да приемат интервюиращите, ще дават лъжлива или спусната отгоре информация. Това се оказва абсолютно невярно - албанците са много отворени за контакт и с желание разказват за себе си, за традициите, обичаите, фамилията, перспективите, политическите си възгледи и т.н.

Обобщение

Албанците и македонците са етнокапсулирани едни спрямо други и се познават слабо, в някои случаи това непознаване граничи с невежество. Очевидно нивото на негативните стереотипи е много високо, но дори това да се прикрива, изпъква ясно страхът на македонците от демографска и културна инвазия и от вероятността за постепенно национално заличаване на македонския идентитет.

Албанците, от своя страна, са уверени в своето бъдеще като етнос, но са изпълнени с подозрителност и известно високомерие към македонците. На този етап те не могат да простят десетилетията, през които са били втора категория граждани и не са били допускани до македонските институции и до общомакедонския елит. Албански политически лидер характеризира албанската общност в настоящия момент по следния начин: “Ние сме като празна къща, в която досега е имало само най-необходимото - легло, стол и маса. Всичко е важно за нас, всичко е необходимо, за да се обзаведем както подобава, както всички”. Респондентите албански политици и интелектуалци във всички случаи формулират етническите си интереси като свързват демократизацията и европеизацията на Македония не толкова с интеграцията, колкото с институционализирането на албанските интереси и тяхното легитимиране чрез законите и конституцията.

Междуетническата ситуация е различна от тази в България, но не поради различните демографски показатели, а в съвършено обърнатата структура. В България политическите елити и правителствата никога не са искали да работят за и със малцинствата, да решават техните проблеми, да се стремят към тяхното интегриране и т.н. Обикновено етническата конфронтация и напрежението е между политическата класа и обществото в неговата приблизителна цялост, включваща малцинствата и мнозинството. На широко обществено ниво, особено в регионите със смесено население, съществува нормално съжителство, доста добро познаване и отвореност на етническите и религиозните групи една към друга. През последните десет години опитите на политиците да възбудят националистически настроения, да противопоставят етническите общности обикновено не дават резултат поради

функционирането (макар и с несъвършенства) на гражданско общество и демократични правила на политическия живот. Все пак може да се каже, че обществото е това, което блокира опитите за противопоставяне между етническите общности и за нарушаване на традиционния модел на добросъседство.

В Македония (анализът е на ситуацията в момента) е обратното: на ниво политически елити, управляващи, има коалиция, интегриране във властта, телевизията излъчва специални програми за албанците, за ромите, издават се вестници за малцинствата и т.н. Съществува някакъв тип очевидна, показна политическа интеграция и сътрудничество между етническите общности във високото ниво, но във всички обществени пластове под политическите елити не съществува равновесие, баланс и отработени механизми на съвместно съжителство с доверие и уважение към традициите и обичаите на “другите”. Подобно отчуждение в България нямаше дори по времето на т.нар. “възродителен процес”. Всичко това е добре да се провери още веднъж на обстоен терен в Македония, но впечатлението е, че управляващите се опитват да наложат толерантността отгоре, да потискат, а не да решават междуетническите напрежения. Опитът на България показва, че понякога такъв силов подход също е печеливш (вж. наложените от управляващите решения за ратификация на Рамковата конвенция, както и за признаването на македонския език), но след като са изминали няколко години в решаване на самите проблеми отдолу и в широка обществена дискусия по темите.

Опасно за гражданския мир в Македония е впечатляващото разминаване в емоционалните и психологическите нагласи на двете големи етнически общности, които съставляват македонското общество - македонците и албанците. Първите са песимистични и обезверени до депресивност и не виждат близка перспектива за нормално развитие и още по-малко за просперитет на семейството и македонската нация като цяло. Вторите са в апогея на своя оптимизъм за бъдещето и са изпълнени с активност и увереност в своите възможности, изпитани и потвърдени в критичната ситуация, предизвикана от бежанските потоци. Този психологически дисбаланс би могъл постепенно да се тушира чрез създаването на силни граждански и неправителствени структури, които да търсят начини за сваляне на напрежението, за отваряне и сближаване на двете общности и чрез изграждането на обща градивна перспектива за македонската държава. България е заинтересована да подпомогне развитието на гражданския сектор в Р Македония и да насърчи българските неправителствени организации да разработват съвместни проекти в областта на междуетническото разбирателство и общобалканското сътрудничество.

ТРИТЕ АЛБАНСКИ ОБЩНОСТИ И ТЕХНИТЕ ПЕРСПЕКТИВИ - ШЕСТ МЕСЕЦА ПО-КЪСНО⁴

октомври-ноември 1999 г.

Изследователски подход и методология

През октомври-ноември 1999 г. беше проведен вторият етап от интердисциплинарното проучване, посветено на съдбата на Косово, Македония и Албания след края на военните действия. В тази втора част на теренното проучване беше следван същият интердисциплинарен подход, но с намален състав на учените - историк-балканист, двама млади историци с опит в антропологията и медиатор-преводач от Албания⁵. И този път учените прилагаха не само методика и инструментариум на собствената си наука, но използваха метода на антропологичните беседи и предварително подготвен въпросник с полустандартизирани социологически интервюта.

Целта беше в рамките на три петдневни пътувания в Македония и Албания да се направи моментна снимка на ситуацията сред албанските общности в двете страни, техните представи за перспективата и тяхната оценка на ситуацията в Косово и за бъдещето на косовската албанска общност шест месеца след края на военните действия.

За екипа интерес представляваха стереотипите и нагласите на всяка от албанските общности спрямо другите след като войната и бежанските потоци им предоставиха възможност да се опознаят отблизо и пряко в условията на критична ситуация. Обект на изследване беше и въпросът актуално ли е националното обединение на албанците в рамките на една държава.

Сондирани бяха и обществените нагласи в Македония и Албания за бъдещия статут на Косово и като цяло вижданията за бъдещето на Косово, за да бъдат съпоставени с нагласите от преди шест месеца.

Продължи изследователската линия на проучване на етническите и културните специфики на трите албански общности - родово-семейни връзки, раждаемост, възстановяване на Кануна (обичайното право), отношение към държавата и институциите, разделение между Севера и Юга.

С известни прекъсвания и разделяне на екипа, с което се постигна ефективност, изследването протече от средата на октомври до 5 ноември.

Проучванията се проведоха основно в Скопие, Тетово, Тирана, Дурьс, с. Дроч (Албания).

Респондентите бяха над 30 души на възраст между 25 и 70 години, мъже и жени, с различен социален статус - политици, интелектуалци, духовни лица, работници, селски стопани.

Ретроспективен фон - спомени за войната и бежанците

Присъствието на НАТО в Албания и Македония, приемането и настаняването на бежанците са теми, все още много живи в съзнанието на хората.

В Република Македония респондентите се отзовават с нежелание на въпросите, защото изразяват обида към международната общност, която не е компенсирала загубите на страната около приютяването на бежанците. Сред хората са разпространени цифри, които,

⁴ Резултатите от това изследване са публикувани за първи път в Култура, бр. 4, 4 февруари, 2000г., с. 10-11.

⁵ А. Желязкова, В. Григоров, М. Косежа, А. Шакири.

без да е важно дали отговарят на истината, са се превърнали в мрачно клише за измамените очаквания и за провала на демократичното правителство: загубите около косовската криза са над 600 млн. долара, а до този момент международните организации са възстановили 60 млн. долара.

И албанците, и македонците в Р Македония са склонни по-скоро да обсъждат икономическата криза, последиците от косовската война, да ругаят политиците, отколкото да се връщат към спомена за напрежението в страната и страданията на бежанците и на самите тях като домакини. Пред македонците особено тягостно стои въпросът с безработицата - в Македония работят 313 400 души, а безработните са 341 500. Разбира се, албанците са включени в тези статистически данни, но сред тях няма бедност и неосигуреност - те държат сенчестата икономика и монополния семейно-кланов бизнес. В края на август един от македонските албански лидери направи шокиращи разкрития за управляващата в коалиция с ВМРО -ДПМНЕ партия на албанците, като ги обвини, че въртят цялата контрабанда за Косово. В Македония има специален термин за контрабандата - "шверц" и "шверцери" (вероятно от немската дума schwarz). Обяснението на македонските журналисти е, че в момента се извършва преразпределение на сенчестата икономика между македонските албанци особено поради новооткритите възможности след прогонването на сръбската конкуренция от Косово.

Свидетелствата на албанците в Албания са от друго естество. При доста по-бедствено състояние на държавата и икономиката на страната те предпочитат да разказват за непосредственото си участие по приютяване на бежанците. Всички респонденти разказват с висок емоционален градус. Анкетиранияте изтъкват изключителното гостоприемство, с което албанците са приели своите сънародници от Косово. Гордеят се, че са защитили добре една от най-старите и характерни албански традиции - гостоприемството.

В периода на войната и при пристигането на бежанците голямо въздействие имат медиите. Непрекъснато се излъчват и публикуват репортажи и съобщения за съдбата на бежанците, за издирване на разделени семейства. За настаняване на бежанците много хора предоставят части от своите жилища. Приемат роднини, но по-често и напълно непознати семейства. Поради преживения стрес и страх от раздяла бежанците настояват да живеят заедно и така големи фамилии по 10-15 човека често са настанени в една стая.

Хората в бежанските лагери се поемат от местното население, което предоставя храни, одеала, а също кани бежанците на гости в домовете си. На практика чрез бежанската вълна към Албания и Македония трите балкански общности получават уникални възможности за взаимно опознаване, за сближение в някои сфери и за отчуждение в други.

Прави впечатление фактът, че албанците в Албания са все още емоционално разтърсени от разказите на бежанците, от злодействата на сърбите, от страданията на жени и деца, непрекъснато искат да преразказват изключително драматични случки и събития. Трудно е да спреш албанските респонденти, ако се започне разговор на тази тема, защото искат да споделят, да показват местата на събитията.

Албанците в Македония се отнасят студено и затворено към въпроса, не желаят да обсъждат своите емоции, трудно е да се разбере дори дали по време на войната са съчувствали на косоварите или не: "Приютихме ги, защото така трябваше - и толкова", "Справихме се, щом са в дома ми - храна има за всички". Не споделят да са разчитали на хуманитарните организации.

В Албания ценят помощта на международните хуманитарни организации. Високо се оценява фактът, че е била осигурена базилатна медицинска помощ, която използвали всички - както бежанците, така и местните албанци. УНИЦЕФ е финансирала издаването на учебни

помагала за бежанските деца, но едновременно е поела ремонта и подновяването на училищата, осигурила е помагала и за местните деца.

По време на престоя им в Албания за косовските деца са организирани учебни занятия. На 6 юни албанските деца били пуснати във ваканция, а на 7 юни започнали занятията за косовските. Събрали са ги заедно само на 1 юни - Ден на детето, за да се разсеят децата от лагерите и да получат подаръци.

Освен местните учители от лагерите са привлечени и преподаватели косовари. Мнението на анкетираните респонденти преподаватели е, че албанските деца са по-развити и по-образовани от косовските. На въпрос това все пак не се ли дължи на факта, че косовските деца са учили в нелегална училищна мрежа, вероятно с неустановена и неперфектна учебна програма, отговорът на респондентите е, че това е само част от проблема. Според респондент директор на училище поради различното културно-историческо развитие са се натрупали сериозни манталитетни различия особено в младите поколения: албанските деца са модерни и светски, а косовските - патриархални и религиозни. Същият респондент твърди, че когато се събирали на приятелски вечери и разговори с колегите си бежанци от Косово, се стигало до обобщението: "Вие сте много по-богати, но ние сме по-умни и образовани". Косоварите не оспорвали това твърдение, но изпитвали определено раздражение.

Според училищните респонденти стремежът на косоварите е бил във всяко училище да преподава поне един представител на АОК, който наред със своя предмет - математика, химия, литература, е подготвял децата и юношите за тяхното връщане в Косово и за техния дълг към АОК и независимо Косово. По тази тема разговорите вървяха трудно, защото този тип политическа и идеологическа намеса в училище напомня на албанците за близкото минало и това определено ги притеснява. Респондентите прекратяваха темата обикновено с констатацията: "Навсякъде в страната и в лагерите имаше преставители на АОК и те си вършеха работата."

Възприемане на "другия" албанец, или трите албански идентичности

Външният наблюдател много трудно може да определи общото и специфичното в трите албански общности.

Още по-интересен е фактът, че самите албанци в началото на разговора по тази тема категорично отхвърлят да имат различия помежду си. Първата реакция и на косоварите, и на македонските албанци, и на албанците от Албания е идентична: "Ние сме една кръв", "Няма разлики - братя сме", "Ние сме един етнос - макар и разделени", "Обичаите и традициите - всичко ни е еднакво".

Необходим е търпелив подход, задълбочени предварителни исторически и етнографски знания, за да се достигне до онова, което е изненадало всяка една от албанските общности, когато косовските събития им създават възможност да се опознаят отблизо. Това е фактът, че те се различават съществено, а още по-шокиращо за албанците е откритието, че те не се харесват едни други, противно на предварителните си нагласи и очаквания. Познанието им едни за други в голяма степен е било митологично и фантазно.

Не бива да се създава погрешното впечатление, че те не са общували и не са се познавали преди косовската криза. Това обаче са били инцидентни контакти, засягали са много тесен кръг от хора и общественият инстинкт се е чувствал неподготвен до идването на бежанците, за да направи конкретните си изводи. Сега вече те са направени.

Албанците от Албания за самите себе си

По време на режима на Енвер Ходжа в Албания са били приглушени и репресивно потиснати културните, етнографските, езиковите и стопанските различия между Севера и Юга. Според респондентите “по комунистическо време всичко се смеси, комунистите направиха руска салата, вече беше трудно да се говори за геги и за тоски като за нещо различно”.

Независимо от това съществуват устойчиви стереотипи, които характеризират двете основни етнографски групи. По-интересното в случая е, че тези етнографски различия: “диалектни - разбираме се, но винаги знаеш, че говориш с южняк или северняк”, “литературният език (тоскийски) заличи тези разлики”, “на юг се пее без инструментален съпровод, а на север винаги акомпанират с чифтели”, “на Север са по-високи, на юг по-ниски - средиземноморски тип” и т.н., са се преобразували по-скоро във фундаментални социални различия. Според респондентите тоските от Южна Албания са по-образовани и културни. Те са мигрирали в равнините и живеят в компактни селища, поддържат тесни връзки с емиграцията в Италия. Това ги прави по-отворени към света.

В Северна Албания живеят гегите, но в най-северните планински области има още една етнографска група, наречена мальцо или мальцори. Те населяват малки, разпръснати планински селца или отделни, изолирани по родов признак махали. Населението се определя като по-консервативно, изостанало и затворено. Обобщението на някои от респондентите, направено, за да улесни нашето разбиране на различията, е типична социална оценка: “тоските от Юга са интелектуалците, истинските политици и творци, а гегите - винаги са били военни, войнишката и полицейската класа, и такива си остават. Винаги е било така - и при османците, и при Енвер Ходжа”.

Отношенията между основните групи геги и тоски представляват едно постоянно съперничество за надмощие, което много често прекрачва рамките на законите. Съществува и богат фолклор - главно анекдоти, които подчертават предимствата и недостатъците на едните или на другите в зависимост от разказвача и неговата идентичност. Особено интересен е спорът за Кануна на Лека Дукагини *. Един от най-силните козове на северняците е, че Канунът е съставен на Север, на което по-образованите южняци отговарят, че и Канунът, и завещанието на Георг Кастриоти Скендербег в миналото и днес са валидни и се спазват и на Юг, и на Север от всички албанци.

Това съперничество достига най-остри и деструктивни форми в политическото противопоставяне. Южняците респонденти разказват как по времето на Сали Бериша са били изтласкани от възлови държавни служби и тогава Тирана била наводнена с планинци от Севера. Твърдят, че бил подменен целият държавен апарат първо на кланов принцип, а сетне и на регионален.

През 1997 г. след рухването на финансовите пирамиди Югът въстава срещу управлението на Бериша и откъсва напълно Южна Албания от контрола на правителството. За да се овладее ситуацията, има призови към планинците от Севера да подкрепят правителството и да се насочат със съответното въоръжение да се бият срещу град Вльора. Албания е изправена пред реална опасност от гражданска война, която не само би задълбочила напрежението между Севера и Юга, но би могла да доведе до разцепване на страната.

За респондентите не подлежи на обсъждане твърдението, че смяната на политическите лидери, макар и чрез избори, е всъщност победа на Юга или Севера и това води до съответната подмяна на членовете на едни фисове, с членовете на други. Хората в Албания си дават сметка, че така се движат в затворен кръг и се надяват, че той може да се пресече, ако от политическия живот бъдат отстранени Сали Бериша (Севера) и Фатос Нано (Юга). Понеже албанците са изключителни оптимисти, те обобщават: ”Когато тези двамата си отидат и оставят управлението на младите, тогава всичко ще се оправи и ние ще влезем в

ЕС”. Този безграничен оптимизъм във всичко вероятно се дължи на младостта на албанската нация - средна възраст 26 години.

Понякога се срещат крайно негативни оценки за малцорите от крайния Север, изказани дори от геги от Северна Албания: ”Ако нас питат, нека сърбите вземат най-северните части на Албания, където живеят малцо. Те са различни от нас - диви и некултурни.”

В момента един от големите проблеми на Албания (погледнато от външен наблюдател) е наличието на огромно количество огнестрелно оръжие в населението. По неофициални данни само 10-12% от разграбеното през 1997 г. от казармите оръжие е върнато. Албанските власти предполагат, че оръжието сред населението наброява около 600 000 единици. Дори примамливите предложения за изкупуването му на двойна и тройна цена спрямо тази на черния пазар, не са дали резултат. ”Няма албанец, който би си продал оръжието, казват респондентите, разбира се, когато имаш много, можеш да продадеш една част за благо на фамилията, но в семейството винаги трябва да има достатъчно”. Повечето албански семейства притежават един или няколко автомата, а по-дребните оръжия и мунициите въобще не се броят. Притежаването на оръжие е в традицията на албанците. Мъжете респонденти с удоволствие разказват за миналото, когато пушката е стояла на видно място над огнището и е символизирала независимостта на стопанина. Сега оръжието се крие на тайно място. Говорят свободно за оръжието, смеят се, чувстват се горди и декларират, че не биха се разделили с него: ”не си представям живота на моето семейство без пистолета под възглавницата ми” заявява респондент.

Албанците са религиозно индиферентни и декларират своя атеизъм без притеснение. Религията е много назад в тяхната ценностна система. Това прави смесените бракове между православни и мюсюлмани, католици и мюсюлмани и т.н. вътрешно безпроблемни. Някои от децата кръщават, други обрязват - изпълняват ритуално-обредната система и на трите изповедания, без да влагат в това религиозно чувство. По-интересно е мястото на *бекташизма* в ценностната система на албанците. Те наричат бекташия орден ”четвъртата религия в Албания”. Ислямът се е разпространил в Албания по време на Османското владичество именно чрез ордена на *Хаджи Бекташ*, но албанците не влагат религиозно съдържание в тази ”четвърта албанска религия”. Никой от тях, особено средното и младото поколение, не знае какви са спецификите и философията на този орден, но се смята, че е голямо предимство да си бекташи - това означава, че принадлежиш към някакъв духовен и интелектуален елит. Южняците мюсюлмани до един твърдят, че фамилията им са бекташи. Респондентите тоски отхвърлят възможността на Север да има бекташи, но северняците твърдят обратното. В Косово и в Македония, където албанците произхождат от Северна Албания, също има бекташия орден, съответните духовни институции - текета (в Джаковица и в Тетово), но те не се радват на вниманието на местното население. Впрочем в Тирана е седалището на всички бекташияски ордени на Балканите.

Албанският прагматизъм надделява над всякакви форми на национализъм. Изненадващо е да се чуе от множество респонденти в отговор на въпросите за техните геополитически нагласи, че те слабо се вълнуват от суверенитета на Албания. Общ стремеж за албанците е да бъдат под закрилата на някоя силна и богата страна или съюз, или пък да напуснат Албания и да емигрират на Запад.

По време на теренно проучване през 1993 г., когато току-що беше раздадена земята *, мечтата на новите собственици беше да дойдат богати фермери от САЩ да купят земята им и да ги оставят да я обработват като прибират всичките печалби и им предоставят само необходимото за съществуване. Това беше един наивизъм, който срещнахме преди шест години повсеместно в албанските села.

Сега най-често срещаният отговор беше, че добрата перспектива за Албания е да стане квартал на Италия. Изваждат се безброй исторически спомени и конкретни факти, които доказват близостта на Албания и Италия: “Ние сме едно с Италия, рано или късно трябва да се слеем.” Когато напомняме за Втората световна война и за окупацията, албанците отговарят: “Виж центъра на Тирана, от село направиха град по време на окупацията. Никога не се чуждееха от нас, както германците. Държаха се с нас като с равни. Когато дойдоха войниците на Вермахта и подгониха италианците - ние ги криехме по домовете си.” Рядко има семейство, което да не пази спомена за укриването на италиански войници.

Най-перспективно е тясното свързване с Италия, това поставя отношенията с ЕС и САЩ доста по-назад в мечтите на албанците. “Америка, разбира се, е суперсила и това е добре, и ние трябва да се съобразяваме, но по-важни са съседите. Ние албанците винаги сме уважавали големите държави и нации - Съветския съюз, Китай, сега САЩ. Докато пристигне корабът с брашно от Америка обаче, хората вече ще са умрели, затова гледаме към съседите, особено към Италия и Гърция. САЩ са далеч, те са само като един мираж!”

Албанците имат смайващо високо мнение за България и в някакъв смисъл изпитват пиетет към българите. През 50-те години най-добрите български учени агрономи, селекционери на зърно и тютюн са били командирани в Албания за месеци, някои от тях и за години, и са въвели високоефективното земеделие сред албанците. Респонденти поканиха екипа в прекрасна мандаринова градина, където се радвахме като деца на една култура, която не вирее в България. Домакините, които бяха на около 30 - 32-годишна възраст, казаха: “Ние знаем от бащите си, а те от своите бащи, че не бихме имали това богатство от нашата земя, ако не са ни научили българите. Всеки един от нас е дал обет да предава на синовете си, а те на своите, тази висока земеделска култура, която сте ни донесли вие. И мандарините са ни научили как да отглеждаме. Всичко.”

В по-големите градове има дружества за албано-българско приятелство, създадени от албанци, които са завършили през 50-те години висше образование в България - главно агрономство, мореплаване и др. Само в град Дуръс има дружество с около 40 членове, в Тирана са много повече. Решението на България да не приема бежанци от Косово по време на войната в Югославия няма отрицателен отзвук в Албания. Според респондентите самите косовски албанци не са искали да бъдат насочвани към България. Тяхната близка цел е била Турция, където имат роднини и са разчитали на по-добри условия. “Нас повече ни обиди това, че българите протестираха против войната, когато НАТО избиваше сърбите, а не бяха против, когато се избиваха албанци. Нямахме глас в защита на косоварите. Вие обаче сте направили много за нас и нямаме право да ви съдим”.

От 50-те и 60-те години, когато е имало очевидно голямо движение на студенти и специалисти между двете страни, има натрупани чудесни спомени и много смесени бракове, които са минали през огромните изпитания на репресивната машина в Албания. Добрите чувства са трайни и респондентите се боят, че мафиите, трафикантите на оръжие и наркотици злепоставят албанците пред българите.

Като цяло албанците в Албания се чувстват свободни и оптимистични. За тях всички промени, настъпили след падането на комунистическия режим, са положителни. Радват се на възможността да говорят свободно, да пътуват, да работят в чужбина. Респондентите твърдят, че независимо от дълбоката икономическа криза и стопански хаос, стандартът на живот за много от тях се е повишил, а за някои е отскочил рязко нагоре. Особено впечатляващо е масовото и хаотично строителство. Албанците се опитват да вложат всички незаконно придобити средства в градеж - срои се навсякъде, доста необмислено и неикономично, изливат се огромни количества бетон, с което се съсипва чудесната природа. По адриатическото крайбрежие строежите вече захапват от 25-километровата чудесна

плажна ивица, широкият пояс с тропическа растителност отдавна е изместен от частни хотели и вили. Всеки в Албания знае, че Дуръс и крайбрежието се застрояват от местни и косовски трафиканти на оръжие и наркотици. Респондентите смятат, че рано или късно Дуръското крайбрежие ще се превърне в някакво подобие на Лас Вегас, където ще се печели от хазарт и проституция и ще си дават среща албанските мафии. Когато се подобри инфраструктурата, вероятно ще се присъединят и мафиотски структури от други страни.

Албанците за своите братя от Косово и Македония

В съзнанието на албанците Косово е провинция с по-големи възможности за икономическо развитие и просперитет. В началото и средата на 90-те, дори в началото на конфликта в Косово в Албания било разпространено мнението: ”Какво им трябва на косоварите, те живеят добре, много по-добре от албанците тук, защо им е да подпалват чергата?” Респондентите от Албания пространно обясняват големите възможности, които са имали албанците в бивша Югославия (в Косово, Македония и Черна гора). Изтъкват големия брой представители на фамилиите, които работят в Западна Европа, което ги е направило не само много по-богати, но и по-различни. На въпроса защо се е получило така, че албанците в Косово и в Македония са забогатели повече дори от сърбите и македонците, се дава следното обяснение: “Местните етноси и властите ги държаха настрана от всички държавни институции и служби, прогонваха албанците от държавна работа, не ги допускаха до администрацията, войската и полицията. Единственият начин за оцеляване и изхранване на семействата беше да работят с всички сили в частния сектор: търговия, занаяти, земеделие, наемни работници в чужбина. Разбира се, и в незаконния трафик. Така забогатяха”. “Сръбските и македонските власти насила насочиха албанците там, където се печели повече, и сега няма защо да се сърдят, че са по-бедни от тях. Защото, изглежда, тук, на Балканите, всички са умни, ама и всички са наивници”. Добавят задължително: “Косоварите са много работливи. Те са най-работливи от всички албанци, от нас, и от македонските също.” В Албания се разпространяват анекдоти за пословичния мързел на местните албанци. Когато видели окаяното състояние на пътищата, натовците отпуснали средства, за да бъдат закърпени дупките. Косовските бежанци веднага помолили те да се заловят с кърпежа на пътищата, защото се поболявали, когато стоят без работа. И в Албания, разказват местните респонденти, често се виждаше следната картина: натовците и косоварите работят, а голяма група от местни албанци зяпачи стоят около тях с часове и коментират, смеят се, пушат. Когато на онези им е много тежко, зрителите наоколо им подвикват “Ей-руп, ей-руп”, но въобще не се помръдват, за да помогнат. “Така беше и по време на Голямата война”, сещат се някои от по-възрастните, “италианските войничета построиха много неща, а ние гледахме”. Това е самооценка, която се прави добродушно, с чувство за хумор.

Според оценката на анкетираните, които са общували непрекъснато с бежанците, косоварите са по-студени и негостоприемни. Шофьори, които са снабдявали лагерите с продукти, след края на войната са извозвали бежанците до родните им места, после са превозвали помощи в Косово, с чувство на дълбока обида споделят: ”Въпреки нашето гостоприемство, което им дадохме тук, те ни отказаха такова в Косово. Един месец бяхме в Прищина, в Джаковица, в Печ, едно кафе не ни почерпиха, правеха се, че не ни познават. А ние работехме денонощно за тях като за братя. Дори спряха камиона, с който пренасяхме помощи, и го ограбиха. Надсмиваха ни се и казваха: ако тази беда се беше случила с вас (албанците от Албания), ние (косоварите) нямаше да ви приемем.” За повечето респонденти особено изненадващ е фактът, че е била пренебрегната една от най-важните и традиционни ценности на албанския етнос - гостоприемството и благодарността към тези, които са помогнали в труден момент. Те правят следната съпоставка: “Дори македонските албанци, които са по-изостанали и необразовани от косоварите, са по-гостоприемни и спазват традицията, както е според

старите правила”. “Косоварите са високомерни и не харесват никой друг освен себе си, смятат, че богатството им дава право на това. Македонските ни братя обаче са не по-малко богати, но не са високомерни към нас - съчувстват на бедността ни и уважават нашата образованост и интелигентност”.

Албанците се безпокоят, че събитията в Косово и бъдещият статут на областта в някаква степен могат да повлияят на реакциите на албанското население в Македония. Доминираща нагласа в албанското общество е, че албанците в Македония не трябва да имат сепаратистки претенции. “Македония е чудесна страна и нашите братя там живеят свободно. Няма защо да разделят и разрушават Македония. За нас е важно албанците там да имат своето място в политиката, както е сега”.

Албанците като цяло - поглед отвън и историко-психологически бележки

През последните 10-15 години албанците и от трите общности преживяват период на национална идентификация, себеоткриване и национално съзряване. В момента албанците са устремени непоколебимо към това да се утвърдят като нация, успявайки да преодолеят центробежните сили на клановото и териториалното разделение. По думите на македонски политолог албанското общество преживява това, което македонците са преживели преди 50 години, а българите, сърбите, гърците през XIX в. Албанците могат да бъдат наречени с условния термин на нашия екип - “тийнейджърите” на Балканите. В него са закодирани всички усложнения на трудния преход към зрялост. Ако македонците нямат друга опция освен Европа, казва същият политолог, албанците имат - своето обединение, утвърждаване като нация и след това обединяване в Европа. Те имат една междинна фаза, която вероятно биха искали да постигнат, преди да се включат в Европа.

Тези общоалбански стремежи се усложняват от различията между трите общности. Албански интелектуалец обобщава така: “Албанците от Албания са си изградили вече представа за косоварите като за мошеници, лъжци и мафиоти, които са надменни и негостоприемни, но все пак това са едни богати албанци. Косоварите, от своя страна, възприемат албанците от Албания като диви и необуздени бандити, докарани до просешка тояга”. Двете общности заедно приемат македонските албанци като фанатично религиозни, необразовани и консервативни. Изненадващо е противоречието между липсата на ксенофобия сред албанците в Албания, яростната ксенофобия на косоварите и пълната етнокапсулация на албанците в Македония. Три различни посоки и три различни нива на отношения с “другите”.

Сред албанците в Албания е съживено и действа кръвното отмъщение. Когато задавахме въпроси на респондентите, отговор получавахме след доста усилия. Един от респондентите, образован човек, се скара на преводача медиатор и каза: “Не можеш да превеждаш всичко, всяка къща си има своите тайни и ти си длъжна да пазиш тайните на нашия дом”. Обяснението на повечето респонденти е, че Канунът и кръвното отмъщение като част от обичайното право се възраждат от необходимост, поради факта, че държавата е слаба и институциите не функционират. Безпокойството на образованите респонденти е, че в Албания Канунът се възражда деформиран.

Енвер Ходжа разрешава проблема с обичайното право драстично, подобно на пълната забрана на религията. Той избива или отстранява старейшините на клановете, които познават принципите и прилагат Кануна. Петдесет години по-късно в историческата памет на албанците действително съществуват бели петна. Те се заемат да възстановят обичайните традиции, но правят това като променят или дописват кодекса поради отсъствието на

приемственост. Възрастни хора респонденти потресено споделят, че има груби нарушения в днешното прилагане на Кануна и по-специално в частта за кръвното отмъщение.

В Косово кръвното отмъщение е възродено от екстремната политическа конюнктура и се прилага всекидневно в практиката, без никакво колебание и опити да се възстановят изискванията на традицията. Например според същинската традиция жени и деца не могат да бъдат убивани, а ако жена закрие с тялото си мъж, той трябва да бъде помилван. Сега това е забравено.

В Македония не се прилага кръвното отмъщение, но този проблем изисква допълнителни проучвания. Засега констатацията на екипа е, че консервативната и затворена общност има своите лидери, които най-често разрешават споровете и определят наказанията. За изследователя, който наблюдава възраждането и прилагането на Кануна отвън, това е явна тенденция към някаква *примитивна форма на алтернативна държава и на дублиращи обществени и правови институции*.

Как при тези значителни различия и с привкуса на взаимно недоверие и чувство за превъзходство би се извършило национално формиране и национално обединение? Това просто не може да стане, освен ако не бъде общо решение и платформа на политическите елити на трите общности, наложено агресивно и, разбира се, подкрепено от външни фактори. Последниците са непредвидими.

Косово - поглед отвън

Албания се отнася насърчително към всичко, което се случва в Косово. Всяко завоевание на косоварите се приветства и одобрява. Това, че се прочиства територията от сърби и роми, че се държат в страх и напрежение горанците и турците - всичко се обяснява с последиците от преживяното страдание. Никой не е склонен да коментира факта, че агресията се обръща и срещу своите, срещу интелектуалците, бивши идеолози на съпротивата срещу сърбите, които днес се плашат от албанската ксенофобия и от неясните перспективи за развитието на Косово.

Преобладаващ отговор на респондентите от Албания е: “Косово трябва да бъде независимо, а след много време, ако се почувства необходимост, може и да се обединим.” Албанците знаят една-единствена истина от учебниците по история, че Косово е изконна албанска територия, която през 1912 г. е била вероломно нападната от сърбите и откъсната заедно с населението от родината майка.

В Македония сред албанската общност цари голямо разочарование шест месеца след края на войната. Контакти поддържат само бизнесмените и мафиотските структури, които преразпределят сенчестата икономика. Обикновените хора, които са приютявали бежанци, нямат никаква връзка със своите нови приятели от Косово, не знаят тяхната съдба, нито могат да обменят информация с тях.

Задаваме въпрос на известен албански интелектуалец, който е запознат с първата част на изследването: “Е, какво се случва в момента в Косово? Остава ли в сила нашата констатация, че Косово ще се превърне в притегателен център, в Мека или в Пиемонт за всички албанци по света?” Той отговаря с огромна горчивина: “Косово никога няма да бъде нищо друго освен едно голямо Авиано, просто една голяма американска база”. Въпрос: “Косоварите дават ли си сметка какво става с тях самите вече шест месеца?” Отговор: “Единствените албанци по света, които не си дават сметка какво се случва с тях, това са косовските

албанци”. Друг респондент от македонската албанска общност добавя по същата тема: “Всъщност те не могат да излязат от еуфорията на победата и отмъщението или по-скоро тази еуфория постепенно и незабелязано се трансформира в някакъв траен фанатизъм, примесен с престъпност и безнаказаност.” Друг респондент: “Те се намират в изолация от външния свят, поради това никой от нас не може да ги предупреди, че са затворени в гето, където се развъжда само омраза. Пътуват навсякъде и се срещат с когото си поискат само мафиотите и трафикантите”.

В България, откъдето пътуват много шофьори, за да превозват строителни материали от Украйна и от други страни, има вече иронична крилата фраза за новия косовски расизъм: “В Косово най-добре е да си черен”. Беше убит българин, служител на мисията в ООН, поради славянския му произход, вече двама от шофьорите са убити. Според българските шофьори КФОР и международните полицейски части не са в състояние да овладеят престъпността: “Те нападат и ограбват. Когато се появи войник от КФОР - вече са изчезнали, когато войникът си отиде - те се появяват отново и довършват започнатото. Работата ни е като руска рулетка.”

Българските полицаи от международния контингент, които са с дълъг опит от Камбоджа и Босна, твърдят, че това е най-сложната им мисия. Обяснението им е, че и в Камбоджа, и в Босна, или пък където и да са работили другаде, те се опират на съпричастието и помощта на местните хора, а в Косово това не е така: “Полицейската работа е изцяло изградена на контакт с местните хора и навсякъде това се получаваше - в Босна дори оставихме добри приятели. Тук се сблъскваме със стена, никой не желае да търси нашата помощ или да ни съдейства. Никой въобще не желае ние да сме там”. Друг български полицай: “Имам дългогодишен опит и знаей, че в живота нищо не е черно-бяло и именно нюансите са мястото, където ние полагаме основите на нашата работа. Тук в Косово за първи път срещаме абсолютно елементарно черно-бяло, което ни кара да се чувстваме безсилни и усилията ни напразни.”

Изводи

Изследването съдържа разнообразна информация и биха могли да се изведат множество заключения. Тук ще предложим само едно, което е най-пряко свързано с бъдещето на Косово.

През своята история албанците почти никога не са съществували самостоятелно или в състояние на трайно обединение - като се започне от древността и ранното Средновековие. Те са били за кратко или за по-дълго под властта на Рим, на Византия, на България, на Сицилия, на Сърбия, на Османската империя и т.н., чак до 1912 г. Така в хода на историята е изградена една съвършена система за алтернативно съществуване, или крипто-дублиране на необходимите обществени отношения, институции и функции на една самостоятелна държава.

В периода на Османската империя албанското крипто-общество е особено характерно, тъй като функционира най-продължително в историческото време на Балканите. Османската власт съществува номинално със съдействието на представители от албанските кланове и териториални общини. Старейшините представляват своята родова или селищна община пред властите, изпълняват всички задължения - данъци, военни повинности и т.н. Де юре няколко столетия Албания е управлявана от Високата порта и господства ислямът, а де факто - там има алтернативно местно управление, криптохристиянство. При видимото спазване на

строгите норми на османско-ислямския шериат всъщност властва Канунът - обичайното право.

Това е система от безупречно действащи и изпитани през вековете механизми на независимо съществуване под привидността на подчинението, на приемането или на примирението с чуждото управление, дори на демонстрирана лоялност.

Такова е съществуването на албанците в границите на Югославската федерация и особено след отнемането на автономията на албанците в провинция Косово. Тогава се отключват отработените механизми на успоредното съществуване във всички сфери на обществения, политическия и стопанския живот.

Това е бъдещето на Косово под привидността на международен протекторат. Ще има овластени от старейшините (в момента бивши военачалници от АОК), които са с европейски костюми и европейско поведение, които ще демонстрират пред медиите и международните наблюдатели пълната лоялност и приобщеност на косовското общество към европейските ценности и световната цивилизация. Това ще бъде илюзорно - под този неизбежен и международно поддържан декор на официална администрация и спазване на законността ще се развиват всички параметри на една алтернативна, затворена и недемократична система, в която никой няма да може да проникне, за да я изследва, освен ако не стане част от нея или не рискува живота си за проявения научен интерес.

КОСОВО В ЗАДУШАВАЩАТА ПРЕГРЪДКА НА КСЕНОФОБИЯТА⁶

април 2000 г.

Методология и инструментариум

Поради по-сложната обстановка в Косово третата експедиция беше реализирана от намален състав на екипа.⁷ Тереният материал беше събиран от трима учени с интердисциплинарна подготовка - историк-балканист, историк-антрополог и философ. Четвъртият член на екипа беше журналист, а петият - преводач-медиатор от Албания.⁸

Изследването се проведе от 24 до 30 април 2000 г., за да бъдат проучени и дефинирани перспективите за развитие на Косово и нагласите на местните жители за бъдещето една година след омиротворяването на областта. Учените използваха преди всичко метода на антропологичните беседи, съчетани със система от въпроси за полустандартизирани социологически интервюта и наблюдения. Изключително ползотворен и приносен беше специфичният по-агресивен подход за събиране на информация и провеждане на интервюта, прилаган от журналиста в научния екип. Бяха анализирани и данни от проучвания на ОССЕ, научни и журналистически статии.

Целта беше да се направи моментна снимка на ситуацията в Косово, оценка на постигнатото от международната общност, на психологическото състояние на косоварите и на другите жители на областта - масови нагласи, очаквания, отношение към "другите", стереотипи и предразсъдъци.

Интерес за екипа представляваше степента на модернизация и съхранение на традициите и обичаите на албанците, отношението към институциите на протектората и възгледите за мястото на Косово на Балканите и в Европа.

Сондирани бяха състоянието и възприятията на полицейските контингенти от ЮНМИК, както и на представители на международната администрация.

Проучването се проведе само в Прищина, тъй като вследствие на извънредни обстоятелства градът беше затворен. Дни наред екипът работи в блокирания от косовските албанци град, без възможност да пътува по предварително набелязаните маршрути.

Бяха интервюирани над 50 души на възраст между 18 и 65 години, мъже и жени. Респондентите бяха представители на всички обществени групи - свободни интелектуалци, университетски професори, политици, студенти, демонстранти - от Прищина и околните градове и села, работещи в сферата на услугите, безработни граждани. Поради събитията в града често интервюта прерастаха в групови беседи, особено с демонстрантите, които блокираха улиците, и със студентите, които ги подкрепяха, така че общият брой на събеседниците надхвърля 100 човека. Бяха интервюирани и полицаи от ЮНМИК - българи, италианци, французи, доминиканци, англичани, американци, а също така представители на КФОР и представители на международната администрация.

⁶ Резултатите от това изследване са публикувани за първи път в Култура, бр. 12, 30 март, 2001г., с. 10-11.

⁷ С любезната грижа на Арбен Джафери нашата група беше под защитата на неговата лична охрана, за което поднасяме нашите благодарности.

⁸ А. Желязкова, В. Григоров, В. Караиванова, Т. Мангалакова, А. Чауши.

Моментна снимка на ситуацията в Косово

Ретроспективен фон

Според респондентите, косовски и тетовски интелектуалци и политици, войната за Косово е фаза в процеса на разпадането на Югославия, в която на преден план излиза въпросът за бъдещия статут на Косово и оставането на Черна гора в съюза. Повечето от анкетирания смятат войната за неизбежен завършек на конфликта в Косово и за заслуга на Ибрахим Ругова фактът, че е успял през изминалите години да привлече света на страната на албанската кауза.

Респонденти обръщат специално внимание върху специфичното етнокултурно моделиране на сърбите, което е създавало подходяща среда за провеждането на репресивна политика в провинцията. Чрез целенасочена държавна пропаганда е внушавана идеята за особената мисия, която е трябвало да изпълнява сръбският народ не само в границите на федерацията, но и като цяло на Балканите и сред южните славяни. Всичко това е формирало хипернационално самочувствие, високо ниво на националния дух и на практика налагане на сръбската доминация в югославската федерация. Както е обичайно при изграждането на националистичната пропаганда, изборът и посочването на единния символ е от изключителна важност и в случая идеолозите са се фокусирали върху свръхмитологизирането на “свещената за сръбството територия Космет”.

На въпросите дали все пак това напрежение и тази репресивна политика не биха могли да се нормализират по мирен път, респондентите категорично отхвърлят възможността сръбската армия и администрация да се оттеглят от Косово без военната намеса на НАТО. Много от интервюираните коментират, че “е погрешно да се приписва вината единствено на Милошевич. Други управляващи биха имали същия или подобен подход на национално високомерие към косоварите и фанатична, хипертрофирана привързаност към областта”. Респондент политик: “Още много време ще е нужно докато сърбите осъзнаят, че Косово е вече само част от историческото минало на Сърбия и основа за историческото бъдеще на албанската нация.” Интелектуалец допълва: “Причините за това не са само демографски, както вие мислите. През последните 20 - 30 години тук се формира много бързо една млада нация - тази на косовските албанци”. Според респондентите косовската албанска нация се е изграждала в условията на югославската федерация, в която е съществувала голяма отвореност и възможности за контакти със Западна Европа. Това е позволило формирането на една високо еманципирана генерация, която все по-настойчиво е търсила равноправно участие в политическия живот на Югославия. Отнемането на автономията и репресиите през последните 10 години са радикализирали младите генерации албанци, носители на политически амбиции. Някои от младите хора, завършили образованието си в частни домове и мазета, в условията на забрани и нелегалност се радикализират до крайност. Сформираният от това поколение нов политически елит вече не е склонен на компромиси и си поставя за цел пълното политическо отделяне на Косово от Сърбия и от остатъците на федерацията. Много скоро борбата за политически права ескалира от мирни протести към терористични акции и въоръжена партизанска борба, в която вече не се чува думата на по-умерените политически лидери. Липсата на воля за компромиси от страна на сръбските власти, а впоследствие и от албанската нова генерация лидери, води, естествено, към военно решаване на конфликта.

Партизанската война, бомбардировките, бежанските лагери, престъпленията на паравоенните формирования на сърбите, както и на въоръжените отряди от Албания, палежите и грабежите - всичко това е подготвило една дълбока и трайна нетърпимост между етническите общности в Косово, която през м.май 2000 г. изглежда покъртителна и непоправима.

Моментна снимка

Сред албанците в Косово съществува пълен консенсус по един въпрос - за това, “че ще имат своя независима Република Косово”, рано или късно. Това е възглед, който несъмнено изповядват всички - политическите лидери от старата генерация, младите генерали от АОК, които сега заемат партийни и административни постове, интелектуалците, студентите, обикновените хора от улицата.

Въвличае нашите респонденти в дискусии за сроковете, формите и бъдещето на самостоятелната държава. В приемната на един от основните политически лидери от старата генерация виждаме две знамена - едното е на Албания, а другото изобразява печата, с който ще бъдат легитимирани бъдещите държавни документи на Косово - върху тъмносин фон е разположен червен кръг с двуглавия орел от герба на Албания, съчетан с щит, на който е изписана “Dardania”⁹. Респондент от охраната на политика ни обясни, че всички хералдически и други държавни символи на Косово са готови и с нетърпение се очаква моментът те да влязат в употреба и да бъдат демонстрирани пред света.

Студентите от университета в Прищина са най-радикални: докато политиците и журналистите защитават все още само каузата за независимата държава Косово, студентите са склонни да обсъждат момента на обединение на всички албанци. Много от тях са били бежанци в Македония или в Албания и разказват за откритието си - образа на “другите албанци”. Радват се, че са имали възможност да ги видят, че са отпаднали част от изградените неверни стереотипи за техните събрата от съседните страни. Съпоставят се и се съизмерват със своите връстници от тези страни, но дори оценките да са невинаги благоприятни, налице е радостта от откриването на истината за “другия свой”. Разсъждават по темата как би трябвало да се избере столицата на новата обединена албанска държава - какви са предимствата на Прищина или пък на Тирана, а защо не и Скопие. Разбира се, най-много ентузиазъм има в предпочитанията към Прищина и към идеята за обща албанска държава с център Косово.

Може би най-въздържани в представите си за бъдещата независимост, колкото и да е изненадващо, са съпартийците на бившия лидер на АОК, а и той самият. Те работят заедно с международната администрация и са се сблъскали реално с изключителната по своята сложност и слабо позната за тях материя “що е държавност и легитимно управление”. Едновременно с това, разбира се, те вече са лицето на косоварите пред света, наметнали са над военните защитни облекла дипломатически костюми и са въздържани в коментарите си. Респондент от най-висшите сътрудници в *Партията на демократичния просперитет на Косово* (ПДПК), бивш член на ГЩ на АОК: “Компромис не може да има по отношение на главната цел - свободно и независимо Косово. Но ние не искаме това да става прибързано. С помощта на Запада ще градим спокойно и бавно институции и едва когато сме готови, ще искаме независимост. Най-напред ни трябва Конституция или по-скоро Временен Устав, сетне местни избори, след година общи избори, закони, съд и т.н. Както вие, българите, сте правили във вашата история.” Задаваме въпрос за още по-далечното бъдеще: “Възможно ли е обединението на всички албанци?”. Отговор: “И вие, и светът трябва да свикнете, без да се страхувате, да ни виждате заедно. Ние, албанците от Косово, от Албания, от Македония и Черна гора трябва да сме заедно, да разговаряме, да градим общи планове. Нашата комуникация вече е факт. Нищо не разделя албанците освен границите. Нито езикът, нито културата, нито перспективата.”

Структурата на албанското общество в Косово, все още силните патриархални и кланови връзки, а вероятно и репресиите на сръбските власти не са позволили през изминалите 10

⁹ Dardania – римска провинция с главен град Скупи (дн. Скопие).

години да се оформят по-диференцирани политически структури. Според оценките на нашия екип албанците в Косово са силно политизирани, но не са достатъчно партизирани.

АОК се разпусна една година след въздушните удари на НАТО и сега протича процес на интеграция на структурите в политическия живот. Съвсем определено на възлови партийни длъжности застават най-близките генерали на Хашим Тачи, а според някои респонденти - и доверени хора от неговия роден край Дреница. И.Ругова (ДЛК - *Демократична лига на Косово*) и Х.Тачи - ПДПК имат засега висока обществена подкрепа сред населението. Когато молим респондентите да се определят за кого биха гласували при евентуални избори, обикновено се разделят 1:1:1, като третата група заявява "Нито Ругова, нито Тачи" или с предимство на Ругова. Впрочем според Галъп съотношението е в полза на Ругова (45% към 30%). Настояваме за аргументация на хипотетичния вот. Става ясно, че дълбоко култивираното у албанците чувство на уважение към старейшината и чувство за благодарност към личността, която прави нещо за общността, предопределят нагласите към лидерите. И макар Ругова да се е самоизолирал и да избягва публичните изяви дотам, че международни служители ни казват на ухо: "албанският Буда...", това ни най-малко не накърнява неговия рейтинг. Преобладаващата част от косоварите са убедени, че през изминалите 10 години "именно той е човекът, който каза на света, че съществува албанска нация, че в Косово съществува огромен проблем, че една несправедливост трябва да бъде отстранена". Към несъмнените му заслуги като косовски водач и интелектуалец се наслаждава и автентичният авторитет на глава на фамилия. Впрочем чрез своята изолация и затвореност към медиите и обществените прояви Ибрахим Ругова прикрива факта на своята силна политическа радикализация. Именно сред неговото обкръжение се чувства най-неприкрито нетърпението Косово да се обяви за независима и самостоятелна държава, която да се превърне в "Мека за разпиляната по Балканите и света албанска нация".

В процеса на начеваща партизация на косовското общество се очертават и нови лидери, чиито потенциални привърженици все още е трудно да бъдат оценени: Рамуш Хайрединай, бивш генерал от АОК, водач на *Алианс за бъдещето на Косово*, е успял да обедини известни фигури като Махмут Бакали и Азем Власи, заемали високи постове в комунистическата партийна и управленска номенклатура, заедно с политици от по-младото поколение; Реджеп Кьося, интелектуалец, писател, водач на *Обединено демократично движение*, което е третият по-големина политически блок; Окшин Хоти, политически затворник в Сърбия - извънредно популярен сред университетските професори и сред студентите: "Той е истинската глава на албанците в Косово. Когато той се върне - всичко ще си дойде на мястото." Тъй като попаднахме в напрегната обстановка и станахме свидетели на масови демонстрации и успешно блокиране на Прищина от бунтове, научихме името и на лидера на тези масови улични протести, които се оказаха неподвластни на Тачи или Ругова. Лидерът Сабит Гаши оглавява *Национално движение за освобождение на Косово* и очевидно е в състояние да организира обществени протести и да не се влияе от другите партии и лидери.

От подтекста в отговорите на нашите респонденти, особено в моментната ситуация, която е радикализирана и бунтовна, става ясно, че съществуват водачи от АОК, които не се примиряват с разоръжаването на армията и с реструктурирането на борбата за независимост като политическа. Те поддържат нелегално своята бойна готовност, запасите от оръжие и са готови да изострят обстановката по всяко време, за да ускорят реализацията на своите искания.

Всъщност реструктурирането на политическото пространство предстои при провеждането на местните избори през есента на тази година, когато ще стане ясно дали изводите на нашия екип, че победата е по-близо до Ругова, а също, че близо 1/3 от анкетираните търсят алтернатива на Ругова и Тачи, е верна.

Косовските интелектуалци гледат реалистично на готовността на обществото за пълноценно участие в местните избори. Уредникът на в-к *Коха Диторе* разказва, че са предоставили страница от вестника на партиите, за да обнародват и популяризират своите платформи. Минавали дни и нито една партия не носела за обнародване своята платформа: “Тогава стана ясно, че в Косово за съжаление няма политически партии в обичайния смисъл на тази дума. Нито една от тях няма програма за управление, за икономика, за развитие, за бъдещи идеи. Вместо партийни програми на хората се предлагат лозунги за свобода, за демокрация, за независимост, които са еднакви за всички партии. Липсва реален избор между различни политически платформи.” Въпрос от нашия екип: “Не е ли възможно да възникне нова партия, обединяваща интелектуалци, които са в състояние да предложат програма за развитие и идеология на бъдещето?” Отговор на респонденти журналисти, философи и политически коментатори: “Ние, интелектуалците, не се наемаме да участваме отделно в политиката. Това е обречено в този момент. Ние можем само да подпомагаме вече съществуващите в политическото пространство лидери. Политиката е твърде високо за нас, недостъпна.”

Според по-скептично мислещите интелектуалци и според анализите на нашия екип, предстоящите местни избори едва ли ще доведат до очакваната диференциация в политическия живот. По-скоро те ще регистрират моментното влияние на големите албански фисове, от чиито среди произхождат косовските политически лидери. Ако се съди по неколкогодишния демократичен опит в Албания, характеризиращ се с непрекъснатата борба между Севера и Юга, тази специфична форма на предмодерен политически избор вероятно ще се запази много дълго и в близките години не може реално да се очаква ясно очертаване на идеологическите контури на партиите в Косово.

Всекидневие

Животът в Косово е странен и ние потърсихме отговор на въпроса, какво го прави такъв? Мои колеги от Западна Европа, специалисти по Балканите от по-младото поколение (между 25 и 35 години) имат вече жаргонна реплика: “В Прищина е много seksi!” и не отхвърлят възможностите да отскочат за ден-два или за някой уикенд до там. Това се разминава напълно с възприемането на Косово от нашия екип. Това изобщо е непреодолимото разминаване между позициите: да гледаш от птичи поглед Балканите като на екзотика или да живееш в тях с всичките страхове и безпокойства.

Всъщност в Прищина и в цяло Косово няма нищо привлекателно - един град, една област след война. С усилията на международната администрация е възстановено водоснабдяването и електрозахранването. Ремонтирани са част от разрушените сгради. Организира се почистването на града, но това се случва само в идеалния център, където са двата големи хотела и щабквартирите на международните сили. Огромни купчини боклук задръстват страничните улици и дори се извисяват като малки планини в крайните, смятани за луксозни, квартали на Прищина.

В момента, а това, изглежда, ще продължи много дълго, Косово е място, в което не функционира нормално нито една институция, а някои изобщо не съществуват - общински органи, данъчни служби, банки, учебни заведения. Администрацията, оглавявана от Бернар Кушнер, съществува успоредно на косовската действителност. Международната администрация е започнала от най-трудното - да култивира в местните жители отношение към данъците. Обявено е, че данъци ще се събират като начало от малкото работещи браншове в сферата на услугите - хотелиери, ресторантьори, търговци и т.н. Всъщност администрацията се сблъсква с абсолютния отказ да бъдат изпълнявани тези данъчни задължения, тъй като в Косово функционира една традиционна система за набиране на средства за различни цели и нужди на общността. Поради това международните

администратори вместо да събират данъците основно са съсредоточили усилията си, за да изкоренят неформалното набиране на налози за АОК, за партиите, за местния лидер, за подпомагане на най-бедните и селската общност и т.н. Респонденти, които изпълняват тази мисия, споделят, че отиват в дадено населено място, свикват старейшините и лидерите на общността, разясняват философията на официалната данъчна система и строго забраняват събирането на традиционните дарения: “Сигурни сме, че още преди да сме напуснали града и традиционното събиране на средства се подновява. Това е нещо, с което никой не е в състояние да се пребори. Това са неизкореними десетилетни навици, които са доказали своята ефективност и хората просто не могат да разберат, що за глупост е да им забраняваме нещо толкова ясно и очевидно...”

Най-потискаща е очевидната безработица, която е изкарала по улиците стотици млади мъже и по-малко жени, и те вървят напред – назад по централната улица или запълват кафенетата. Впрочем единственият пълноценно работещ сектор е обслужващият - хотели, квартири, ресторанти, кафенета, продавачи на цигари... Населението в Косово е извънредно младо и групите от млади мъже, които нищо не правят, излъчват енергия, която плаши. Част от представителите на международната администрация и полиция критикуват ръководствата си, че не са изработили достатъчно програми, които да осигурят заетост на косоварите. Дори при възстановителните работи се ползват предимно части от военните контингенти, а не местните хора.

Горите и поляните, обработваемите площи са все още минирани и това спъва и дейността на земеделците и скотовъдите. Разминирани са само пътищата. Всъщност Косово е добре снабдено, но все още не е възстановено местното производство, всичко се внася отвън - или от съседните държави, или чрез системата от помощи на ЕС и САЩ. Впрочем в магазините няма дефицити и според респондентите всичко това се дължи на извънредно разрасналата се система на “шверц”. В момента мафиотските структури владеят целия бизнес и силата и влиянието им се усещат просто във въздуха, дори от най-неизкушените. Нашият екип неколккратно беше въвличан в разговори за това какво точно работим и колко точно получаваме за труда си. Отговорите ни предизвикваха презрителен смях сред респондентите и веднага ни се правеха щедри предложения за участие в някоя от трафикантските мрежи срещу добри проценти. Изглеждаме извънредно привлекателни като партньори за “шверц” - защото сме легитимна и невинна група учени, която се ползва с доверието на най-важните лидери в региона.

В Косово няма бедност. Всички са добре облечени, младежите с маркови джинси и маратонки, косите са обилно намазани с гел, заведенията са пълни. На въпрос: “Но нали в момента в Косово има 90% безработица - откъде са тези възможности?”, отговорите на преобладаващата част от респондентите от всички социални групи са: “Получаваме валута от нашите роднини, които са в чужбина. С тези пари живеем доста добре.” Въпрос: “Но това е много сложно. Как ще връщате тези големи заеми?” Респондентите, с учудване за неразбирането: “Това са дарения на солидарност. Те не подлежат на връщане.” Въпрос: “Но вашите близки не могат вечно да ви изпращат средства. Колко може да продължи това? А онези от вас, които нямат роднини в Западна Европа, какво правят?” Отговор: “Ще изпращат, докато това е необходимо. Ако трябва, ще продължи и вечно. Който няма близки роднини, има по-далечни и те също имат отговорност. Никой не е останал без *солидарност*”.

Във всеки случай характеристика на всекидневието в Косово е незаетостта на по-голямата част от населението. Липсата на трудова дейност насочва цялата обществена енергия към мисли, разговори и акции, които поддържат висок градус на агресивност и етническо противопоставяне. Продължителното неангажиране на хората с труд, развращаващата сила на дарените пари за “солидарност”, както и на лесно спечелените пари от “шверц”, от трафика на наркотици, жени и оръжие, може да доведе до формирането на трайни

деструктивни характеристики на отделните личности, а също и на обществените нагласи като цяло. Това във всички случаи отдалечава в необозримото бъдеще процеса на нормализиране на живота в областта.

Нагласи към международните сили и взаимоотношения между общностите в Косово

Местното население и силите на КФОР и ЮНМИК

На пръв поглед Прищина изглежда един космополитен и толерантен град. Напълно измамно. Илюзията създава присъствието на войници и полицаи от цял свят - от Европа, от САЩ, от Индия, от Латинска Америка и т.н., етническото и расовото разнообразие е впечатляващо, но всъщност в града от местното население са останали само албанците - сърбите, които по някакви неясни причини са останали в града, са изтласкани в краен квартал и охранявани денонощно, а ромите са прогонени изцяло. Според приблизителните статистики на ОССЕ в Прищина би трябвало да има останали 300 роми, но всички усилия на нашия екип да ги открие бяха безуспешни.

Сред преобладаващата част от нашите респонденти съществува положително отношение към международните сили, разположени в Косово. Повечето хора мислят, че те трябва да останат дълго тук, поне до окончателното решение на бъдещия статут на Косово. Силите на КФОР се възприемат като най-важния фактор, който възпира Сърбия от реванш, което всъщност не отговаря на реалностите. Факт е обаче, че толерантното отношение на международните военни и полицейски контингенти рязко контрастира с репресивното отношение на сръбските части от преди войната и това впечатлява силно албанците. Едновременно с това мекото отношение на военните и полицията създава атмосфера на безнаказаност. Никой не се страхува от международните контингенти и местните хора се отнасят с известно презрение към призивите за ред и законност, защото знаят, че не е по силите на администрацията на протектората да въведе политически правила и законност.

Отношението е силно диференцирано и вече са изградени стереотипи към отделните национални части на ЮНМИК и КФОР. Французите са неистово мразени, защото са буферни сили в Косовска Митровица - разделения град, където охраняват сърбите. Нищо не е в състояние да промени негативните до агресивност нагласи срещу французите. Подобни са първичните враждебни стереотипи и срещу поляците от ЮНМИК: "Мръсни цигани...! Вижте ги само, какви са..." - реплики на албанците, които ни придружават, когато минаваме през охранителните постове на полския контингент. Искрена изненада от страна на нашия екип: "Поляците са тук, за да ви помогнат. Нима не знаете, че най-великодушният лозунг - "За нашата и за вашата свобода!" - принадлежи на поляците и е изписан на знамената им от XV в." Нашите респонденти са силно смутени от това, което научават, виждат как полските полицаи се изпъват гордо и с усмивки, когато им подвикваме през прозорците на автобуса "за нашу и за вашу вольношчи". Търсят оправдание: "Те охраняват група села, които са населени със сърби, птиче не може да прехвъркне. Пазят убийците..." Разговорът е безсмислен - всеки международен полицаи или войник, който защитава "другите", е враг или в най-добрия случай е непълноценен и това е категоричен и неоторим стереотип. С безрезервни симпатии се ползват единствено контингентите на американците, защото цари убеждението, че те симпатизират на всички албански начинания и на основната кауза за независимо Косово.

Много от полицаите от различни контингенти, които интервюирахме, се чувстват объркани. Те не разбират проблемите в Косово, не разбират косоварите, удивени са от пълната невъзможност да намерят информатори и помощници сред местните жители. Италиански

жандармеристи с богат опит от международни мисии се опитват да разберат ситуацията в Косово като я сравняват с мисията си в Израел и с враждата между палестинци и израелци. Полицаи от Франция, от Доминиканската република, а и от други държави направо са се отказали да разбират нещата и се чувстват доста демотивирани и уплашени. Парадоксално е, че обявеният вечерен час за косоварите се изпълнява с обратен знак. След 12 ч. местните хора свободно се движат по улиците, а полицейските и военните контингенти остават до разсъмване там, където ги е заварил вечерният час. Няма да е пресилено, ако се каже, че голяма част от международните сили са деморализирани, стремят се да изкарат мандата си, без да пострадат, споделят, че договорите им са се оказали твърде дълги: “Една година е много за тази мисия. След шест месеца си напълно изчерпан психически и физически” - твърдят полицаи и войници с различна националност. Българските полицаи потвърждават тези констатации. Американски полицаи споделят, че парите, заради които са приели мисията, са много добри, но са ядосани на предварителната политическа подготовка, през която са преминали, защото я намират за неточна и подвеждаща. Споделят помежду си, че са очаквали да охраняват и подпомагат в Косово жертви, а са заварили едно витално и агресивно население, което е далеч от представите им за “жертва”.

Свидетели сме колко трудно се снабдяват с информация полицейските сили, защото по време на нашето изследване Прищина беше блокирана от демонстрации за освобождаването на 7000 косовски албанци, намиращи се в сръбските затвори. Повечето албански затворници се намират в затвора в Пожаревац. В края на април журналисти отразиха срещата на правосъдния югоминистър с най-известните затворници в Косово, обвинени в тероризъм, като Флора Бровина, поетеса и ексминистър в “правителството в сянка” на Хашим Тачи, и Албин Крути.

По време на демонстрациите напрежението нарастваше по обяд. Повечето хора вървяха напред-назад, разговаряха, облечени в нови дрехи, и след 18 часа демонстрацията се превръщаше във форма на социален живот. Така или иначе снабдяването беше нарушено, градът беше затворен и животът в него беше дестабилизиран. Международните полицейски сили патрулираха засилено, но не бяха в състояние да съберат достоверна информация за лидера и щаба на протестите, за намеренията на протестиращите, за продължителността на блокадата. Полицаяте не са в състояние да извлекат каквато и да било информация от местните жители. Единствено работещ е подходът на британските полицаи, които са разделени на двойки и патрулират всеки ден винаги на едно и също място. Това им дава възможност добре да опознаят квартала и улицата, където патрулират, а също така да станат добре познати на младежите, които целодневно са на улицата. Неизбежно е в хода на разговорите и опознаването да се създаде нещо като доверие и британските полицаи успяват да получат някаква приблизителна информация.

Нашият екип се обърна последователно към КФОР, ЮНМИК и ОССЕ, за да поискаме съдействие да напуснем блокирания град. Молбата ни беше да ни ескортират извън града, а сетне по необходимост и до македонската граница. Съдействие ни беше категорично отказано, защото е съвсем очевидно, че международните контингенти се опитват да избягват и най-малкия риск. Най-печална слава има Бернар Кушнер, цивилният администратор на ООН в Косово. Местната албанска преса доброжелателно-иронично изписва неговото име “Кушнери” и това се е превърнало в негово прозвище, с което най-често го наричат местните хора - в смисъл, че е по-албанец и от албанците.

Сред преобладаващата част от респондентите е избистрено мнението, че международната общност не знае какво да прави с Косово, няма визия и непрекъснато закъснява с решенията. Въпреки това всички респонденти са убедени, че тя няма друг избор, освен да признае независимостта на Косово.

Междуетнически отношения в Косово. Ксенофобия

Нашият екип регистрира очевидна устойчива тенденция към абсолютното капсулиране на двете основни общности. Индивидуалната идентичност е силно потисната за сметка на груповата. Отношенията между албанското и неалбанското население се проектират главно върху груповите стереотипи. Това прави много тънка разделителната нишка между персоналната вина на индивида и колективната вина на общността. Вината за войната обикновено се пренася в анонимното пространство на общността: “Виновен е Милошевич, ама и да не беше той, пак щяхме да се бием, защото сърбите са такива...” и обратното: “Не е възможно да се разрешат по мирен път и с политически средства проблемите, защото албанците са диви и неуправляеми, те не признават нищо и никой извън себе си... С тях диалог е невъзможен..”

Задаваме въпрос: “Възможно ли е мултиетническо Косово?” Отговорът е винаги отрицателен. Известен косовски интелектуалец, журналист, формулира съвсем категорично: “Въпросът за мултиетническо Косово е идеологическа мантра, която Западът наслагва, прехвърляйки я от Босна. Но там има друга демографска реалност. Те не разбраха, че на Балканите не може да се прилага един и същ модел. Косово е толкова мултиетническо, колкото Словения. Не можете да създавате мултиетническо общество в Джаковица, където 99% от населението е албанско, или в Дечани, където има само един православен манастир и море от албанци...”

Важен въпрос е дали в бъдеще сърби и албанци ще могат да живеят заедно в Косово. Повечето от анкетираните заявяват, че сърбите, които не са участвали в репресиите и убийствата, могат да се завърнат по родните си места. Според техните оценки това е повече проблем на сърбите, отколкото на албанците. За сърбите ще бъде много трудно да припознаят Косово като независима държава и себе си като малцинство в нея. Всъщност по наша оценка това е дипломатично изместване на темата, защото албанците просто не желаят сърби в Косово и винаги ще ги притесняват.

Чувството за колективна вина и омразата ще пречат за много дълъг период от време на нормалното общуване между двете общности. Малките сръбски анклави в момента живеят в гета - изолирани и охранявани от международните сили, заобиколени от враждебно албанско население. Това е напълно ненормален начин на живот, който продължава вече година и всъщност деформира психиката на хората в изолация. Те нямат възможност за свободно придвижване извън охраняваните зони, липсват перспективи за стопанска дейност и развитие. Изключително трудно им е да комуникират с близки и роднини, които са останали в други населени места в Косово или пък са бежанци в Сърбия. Тази екстремна ситуация едва ли ще съдейства за завръщането на избягалите от областта сърби. Точно обратното - все повече сърби ще напускат областта, а тези, които останат, ще трупат агресивност. В момента в Косово по неофициални данни са останали около 100 хил. сърби, а близо 200 хил. са напуснали.

Непоносимост има и към ромите. Те са определени като сръбски колаборационисти и за тях няма живот в Косово. Малкото останали в областта роми се съсредоточават във и ли близо до сръбските анклави и се опитват да преживяват там също под закрилата на международните сили. Съществуват населени места, които са 100% прочистени от роми. По приблизителни данни на ОССЕ в областта са останали между 15 - 18 хил. роми. Всъщност част от останалите в областта са *египтяни*, които са албанизирани роми и не са така яростно преследвани от албанците.

Не по-завидно е положението на другите етнически общности - мюсюлмани, турци и горанци. Общността на горанците е наброявала 17 хил. души преди войната, а сега по данни на ОССЕ те са около 12 хил. Самите горанци твърдят, че са останали 10 хил. души, защото имат бежанци в Сърбия, в Македония и в Албания. По-голямата част от тях живеят в община Драгаш, а също така малко от тях са в Гниляне и Косовска Митровица. Горанците също са обявени за сръбски колаборационисти и са обект на агресия от страна на косовските албанци. Горанците са изправени пред нов проблем, защото им се предлага нова идентичност с цел да се спасят от притесненията на албанците. Особено активни са пропагандаторите от Босна, които предлагат на горанците алтернатива: “Езикът е близък, религията е същата, бошняците вече са международно утвърдена нация, а кой по света е чувал за горанци?” Натискът е особено силен в очакване на преброяването на населението на областта - да се запишат бошняци. Самите горанци търсят своя произход и не отхвърлят тезата, че са българи. Сред образованите кръгове на горанците има учени, които изпълняват мисия, възложена им от общността - да работят в архивите на Турция и България и да съберат достатъчно исторически и други доказателства, че горанците са с български произход. Респондент: “Албанците ни наричат сърби, а защо не българи?” Преди да напуснат областта, сърбите са раздали оръжие на горанците и те го крият и до момента не го предават: “Трябва да има с какво да се защитим от албанците”.

Горанците и турците се пазят главно от части на КФОР от турския контингент. За тях горанците казват: “Разбираме се добре не по език, а защото са балканци. КФОР и ЮНМИК трябва да имат повече контингенти от балканските страни. Само те разбират местните хора. Около Призренско има филипинци - пълно неразбиране..., а с чехите и поляците се имаме - все пак са славяни.”

Най-потискащи са ксенофобските нагласи сред младото поколение. В разговорите със студентите и техните преподаватели им изтъкнахме колко неприлично за университет е да бъде еднонационален. Въпрос: “Не ви ли потиска фактът, че всички студенти и преподаватели са само албанци! Вие искате да се гордеете с вашия университет, но в тази ситуация това всъщност не е университет...” Отговор: “Не. Така ни харесва и така трябва да бъде! Този университет е хубав и той си е наш. Сръбски студент няма да влезе тук никога. Едно време те как ни гонеха от училищата.” Въпрос: “Биха могли да учат други националности - турци, роми...” Смях и коментари един през друг: “Те не са много ученюлюбиви. Къде сте виждали роми в университет, нашите дори на училище не искат да ходят...” Мнението е толкова единодушно и категорично, че разговорът е изчерпан.

Практически не срещнахме респондент в Косово, който да осъжда етническото прочистване, да критикува опитите областта да се превърне в етнически най-чистата зона в Европа. Респондентите са две групи - или отричат да има репресии срещу етническите малцинства, или признават и одобряват: “Заслужиха си го...” Единственият човек, който говори по темата за толерантността, е интелектуалецът журналист, на който задаваме въпрос: “Вие сте може би единственият интелектуалец, който открито критикува агресията на своите срещу сърбите и другите малцинства в областта. Не се ли чувствате уморен от неразбирането на околните или вече свикнахте? Не сте ли твърде самотен?” Отговор: “Свикнал съм. Чувствам се като най-малкото малцинство, състоящо се от един човек. Но в Косово сме длъжни да разговаряме за толерантността и да я развиваме. Трябва да принудим хората да мислят върху това, че имахме мултиетническа Прищина с голяма концентрация на сърби и на роми, които вече ги няма.” Продължава мисълта си: “Дори всички албанци да гласуват на референдум, че ще градят толерантно общество, това няма да отговаря на истината, за това са необходими институции. Не можем да изградим толерантно общество, ако нямаме полицаи, закони, съдилища.”

Така стигаме до темата за законността, за институциите, която дискутираме и с всички други респонденти политици, интелектуалци: “След като няма държава, как се регулират отношенията между хората? В Албания например хората казват, че там, където я няма държавата, хората се опират на Кануна, съживяват неговите правила. В Косово има ли условия Канунът да замества липсата на институционално регулиране на споровете?” Отговор: “Не. Тук има самоконтрол на гражданите. Десциплина и вътрешна регулация на споровете.” Въпрос: “Но именно това според нас е Канунът в действие. Знаят ли косоварите нормите на Кануна или те са забравени?” Отговор: “Не е забравен, но оригиналният Канун е написан, а хората го интерпретират по свой начин. Във всеки случай никъде в Косово клановата структура не е запазена по начина, по който е съществувала. Знаем, че в Дреница са здрави родовете, но това е доста относително”. Друг респондент, политик от старата номенклатура, подкрепя фактите за липсата на закони като твърди, че за 10 месеца в Косово са убити 500 души, голяма част от които са албанци - някои, защото не одобряват агресивната политика на бойците от АОК, а други, поради възродената фамилна вражда. Според него липсата на законодателни институции и строги правила, които да регулират отношенията между етническите общности и между самите албанци, усложняват обстановката, особено поради наличието на оръжие: “Във всеки случай АОК не е разоръжена. Бяха предали само 10 000 пистолета, което е смешно при положение, че според данните е имало 20 000 бойци. В населението има много оръжие...”

На въпрос: “прилагат ли се нормите на Кануна в момента в Косово?” респондент, преподавател в гимназията, отговори, че “това е много по-добър вариант от пълното беззаконие и във всички случаи много по-добро от алкохола и дрогата”. В Косово в момента съдебна система не функционира. Съществува извънредно съдопроизводство, в което участват 49 магистрати. Те освобождават почти незабавно повечето албанци, арестувани от КФОР и полицията за различни провинения. Когато предават някой задържан, войниците от КФОР дори не влизат в съда, за да не си помисли някой, че искат да влияят на съдиите. Често съдията остава насаме с престъпника, който, от своя страна, е под покровителството на местната паралелна власт, на някоя банда или на АОК (ако се приеме, че може да се направи подобно разграничаване). От 743 случая, наблюдавани от ОССЕ, 327 са приключили с незабавното освобождаване на престъпника. Във връзка с това представители на КФОР казват: “Не желаем да се държим като колониална армия”. Всъщност нормите на Кануна запълват вакуума, който се създава поради това, че международният контингент абдикира от съвсем конкретните си задължения при уреждането на споровете и за справедливо възмездие по отношение на извършителите на криминални престъпления.

По този кръг от интервюта заключението на нашия екип е, че Косово ще се стреми да поддържа ситуацията на етнически чиста албанска територия с всички законни и незаконни средства. Албанците в Косово се намират в период, в който са напълно затворени вътре в себе си, те са си самодостатъчни и са изпълнени със задоволство от себе си, изпитват чувство за превъзходство и бурен оптимизъм за бъдещето и не желаят да съжителстват или да се съобразяват с никой друг. Техният витален национализъм се съчетава с осъзнатото превъзходство на една етническа група, активно възпроизвеждаща се на фона на демографския спад на всички нации в региона. Едновременно с това безнаказаността се вгражда като норма във всекидневието на Косово и създава условия за възраждане на традиционното племенно правораздаване и подчиняване единствено на неписаните и успоредно съществуващи обществени правила.

Перспективи: независимо Косово или национално обединение

Интернационализирането на косовския проблем постави категорично въпроса за националната идентичност на албанците, а бежанските лагери за косовари в Албания и Македония предоставиха възможност за един ренесанс на чувството за национално единство и солидарност. В някакъв смисъл беше катализиран един продължаващ вече близо 20 години динамичен процес на формиране на национално съзнание и събуждане на желанието за национално обединение.

Направените в течение на две години (1999-2000) проучвания в Македония, Албания и Косово показаха, че на този етап националната консолидация все още не поражда нужда от държавна консолидация. Или по-скоро осъзнава се необходимостта от поетапност. Всички анкетираните и от трите албански общности са убедени, че в момента най-важното е изграждането на самостоятелна държава в Косово. Едва на по-късен етап може да се пристъпи към прекрояване на държавните граници и формирането на по-голяма албанска държава. Всички респонденти, без изключение, не приемат и не желаят да артикулират термина “Велика Албания”, но не отказват да размишляват за общо бъдеще на всички албанци, включително и тези от Черна гора. Вероятно скритият подтекст е, че е възможно албанците да се обединят около духовния център на националното пробуждане - Косово. Така се е случвало няколко пъти в историята. Преобладава мнението, че в този момент албанците, живеещи в Македония, не трябва да я дестабилизируют със сепаратистични искания, но съществува убеденост, че независимо от демографското надмощие на македонците, албанците са в състояние да предизвикат дестабилизация.

Най-радикално мислещите студенти в Прищина, а и някои албански лидери

от Косово и Македония с удоволствие се впускат в планове за прекрояване на границите и за подялба на “това изкуствено творение Македония” между българи и албанци. Прави впечатление, че в търсене на приятели и подкрепа на Балканите, албанските политици са изучили добре, дори в детайли, историята на България и вярват, че чрез дестабилизация на Македония могат да предизвикат България да се намеси и тогава да бъде извършена подялбата. Респондент към нас: “Не е ли време да тропнете с юмрук по масата, да кажете, че македонците са чисти българи и да си приберете своето? Ами Охрид например си е ваш, български.” Нашият екип: “България никога няма да направи това, защото сме страдали много от такива авантюри, губили сме стотици хиляди по бойните полета. Българите са вече една стара, пък и уморена нация и не страдаме от иредентизъм и национализъм, от илюзии и апетити...” Нашите събеседници: “Ако българите решите, ние ще ви помогнем - ние сме млади и силни. Пък и в историята се е случвало да имаме обща граница...”

С нежелание разговарят за напрежението в Прешево, Буяновац и Медведжа, защото за тях това са неоспорими косовски територии под сръбска окупация. Смятат, че рано или късно братята им там трябва да получат своята свобода, а средствата са без значение.

Албански писател формулира по следния начин албанските национални тежнения: “Обединението на всички земи, населени с албанци, е дълбоко вкоренено в нашето съзнание. Албанският национализъм, дори албанският комунистически национализъм по времето на Енвер Ходжа винаги е подхранвал аспирациите, че един ден всички ние ще бъдем едно. Това е част от съзнанието на всеки албанец, където и да живее той, и е много трудно някой албанец да декларира, че е против това.” Въпрос: “Говорихме с много политици и повечето отхвърлят националното обединение в една държава, поддържат неприкосновеността на балканските граници...” Отговор: “Винаги зад тези твърдения прозира, че се говори така само заради Запада, това е мимикрия, а всъщност най-добре би било без сила да постигнем единение. Политическите лидери са приели клишетото, че “албанците ще бъдат обединени в

обединена Европа”, но всеки реалист знае, че това е илюзия - твърде много неща ни разделят от Европа - история, икономика, култура...”

Заключение.

Разпадането на Югославия, падането на комунистическия режим в Албания и шоковото е излизане от десетилетна изолация бяха катализатор за национално-освободителните и обединителните тежнения на албанците на Балканите. Намесата на НАТО за разрешаването на конфликта между албанците в Косово и комунистическия режим на Милошевич без предварителна подготовка, която да им позволи да градят стратегията си с дълбоки познания върху националните специфики на сърби, албанци, македонци и други засегнати нации и етнически групи в региона, доведе до нарушаването на едно крехко статукво на Балканите. Общото и индивидуалното в историческия опит на отделните балкански държави, както и особеностите на тяхната култура, народопсихология и менталитет, събуди прекомерни надежди за национално обединение сред албанците. Международните омиротворителни контингенти и протекторатът в Косово не се справят с овладяването на терористично настроените групи, нито пък с изземването на оръжието. Още по-малко с установяването на строго действащи правила и съдебни процедури.

Нашите прогнози са, че на приливи и отливи ще следват нови дестабилизации на Балканите, предизвиквани от албански радикални освободителни групи в Косово, Македония, Черна гора и Албания, защото никой няма да бъде в състояние да откаже албанците в региона от набелязаната цел - национално обединение.

Сърбия - една година след бомбардировките на НАТО. Фрустрацията и изолацията на една европейска нация¹⁰

май 2000 г.

Методология на изследването

Екипът беше съставен от 5 учени с различен подход към темата и респондентите, със собствена методология и инструментариум: историк-балканист, социолог-политолог, културолог, философ, историк-антрополог¹¹.

Изследването се проведе от 24 до 30 май и е четвърти етап от интердисциплинарно теренно проучване, посветено на съдбата и перспективите на Косово, Македония, Албания и Сърбия след края на въздушните удари на НАТО. Членовете на екипа работиха разпръснато, индивидуално сред различни социални и възрастови групи. И в този четвърти етап учените използваха метода на антропологическите беседи, както и система от въпроси за полустандартизирани социологически интервюта и наблюдения, независимо от своя научен профил. Допълнително бяха анализирани данни от социологически проучвания, научни и журналистически публикации.

Откри се една успешна нова методика, която се реализира от интердисциплинарен екип и използва инструментариума и знанията на няколко обществени науки. Френското академично списание *Ethnologie française*, 2000, 3, при обнародването на теренните записки от първия етап на проучването в редакционна бележка въведе едно прецизно определение на новата методика като *спешна антропология*.

Целта беше да се направи моментна снимка на обществено-политическата ситуация в Сърбия, както и на психологическото състояние на сърбите - масови нагласи, очаквания и надежди сред населението в Сърбия и сред сръбските и ромските бежанци от Косово една година след края на бомбардировките на НАТО.

Сондирани бяха стереотипите и обществените нагласи в Сърбия и сред сръбските бежанци към Западна Европа и САЩ, към балканските съседи, отношението и реакциите към отминалите войни в Хърватска и Босна, към събитията в Косово и към албанците.

Интерес за екипа представляваха оценките на сърбите за състоянието на вътрешнополитическия живот в страната, на икономиката и културата, отношението към управляващите и опозицията.

Проучванията се проведоха в Белград и околни селища, Нови Сад и околни селища, Ужице, Пожега и градове от югоизточна Сърбия.

Респондентите бяха над 40 души на възраст между 20 и 65 години, мъже и жени. Сред социалните групи преобладаваха представителите на интелектуалния елит - учени от обществените науки, писатели, преводачи, журналисти, студенти, както и работници в предприятия, заети в сферата на обслужването и търговията, селяни.

¹⁰ Резултатите от това изследване са публикувани за първи път в Култура, бр. 27, 14 юли, 2000г., с. 9-12.

¹¹ А. Желязкова, П.-Е. Митев, Г. Савов, В. Григоров, В. Караиванова.

Психологическа характеристика на сърбите и сръбските бежанци от Косово

Сръбското общество като цяло и отделната личност в Сърбия са тежко травмирани и в състояние на дълбока фрустрация от събитията през последните 10-15 години. Разпадът на Югославската федерация, последвалите войни и загуба на територия и население, големият брой бежанци от Хърватска, Босна и Косово (над 1 млн. души), които допълнително утежняват и без друго колабиращата икономическа и социална система в Сърбия, са изтощили сръбската виталност, хората са изморени, отчаяни и песимистични по отношение на своето бъдеще като нация и като индивиди.

Всички респонденти, без разлика от пол, възраст и социален статус се чувстват в безизходица, икономически зависими и уязвими, страхуват се. Сраховете са с най-широк спектър - икономическа и социална несигурност, страх за биологическото оцеляване поради разпадането на здравната система и недостига на медикаменти, страх от екологично замърсяване и радиация след бомбардировките, страх от гражданска война, страх от политически репресии, страх от изолацията¹². Респондентите най-често отговарят на въпроса за надеждите и перспективите на сърбите и сръбската държава кратко: "Перспектива няма. Социалната катастрофа е нещо трайно. Ние сърбите тлеем бавно, мъчително и продължително. Постепенно пропадаме към дъното, но всички знаем, че дъно няма.." Респондент историк обобщава: "Някои казват, че народът не може да пропадне. Илюзия. Историята е пълна с гробници на пропаднали народи. Съвсем естествено е да има резигнация и апатия."

Интелектуалците

Интелектуалците, особено дисидентите и либералните кръгове, в последно време правят задълбочен анализ на всичко, което се е случило в Босна, в Хърватска, в Косово, на плашещите измерения и параметри на последствията, на възможните сценарии за бъдещето. Анализите им са точни, прецизни, като в процес на лабораторна дисекция са абсолютно жестоки в оценките както към себе си и собствените си вини като сръбския елит, така и към сръбския народ като цяло. Респондент професор по история дори направи оценка, че за учените ситуацията в Сърбия е изключително евристична: "Ние сме изследователско Елдorado. На малка територия има толкова нестандартни ситуации за антрополога, за социолога, за историка." Понякога критичният подход към националните грешки граничи с трагичното: "Ние сме в ситуацията на германците. До главата ми са постоянно две книги, които препрочитам - "Психология на масите" на Г. Лъбон и "Писма до немския приятел" на Херман Брох. Всеки един от нас трябва да преосмисли случилото се и да поеме отговорността" - думи на професор по социология. И още: "Превърнахме се в клиентелистка и лумпенизирана държава - най-отгоре стоят мафиотските структури, отдолу лумпен средна класа, лумпен работници и лумпен интелигенция..."

Националистическите настроения сред интелектуалците са в болезнена криза. Фактът, че именно от техните среди - Академия на науките, Писателски съюз, медии - се облъчваше цялото обществено пространство с национализъм, създава чувството за вина и катастрофичност. Според респондентите социолози коренът на проблемите в сръбското общество през последните 10-15 г. е враждането в колективната идентичност. Чувството за вина на интелектуалния елит се основава на факта, че той, заедно с политиците и обикновените хора, също участваше в колективната идентичност, което по принцип не е присъщо за него.

¹² От болест и невъзможност да се лекуват се страхуват 84% от сърбите, а 70% се страхуват от евентуален глад.

Патетиката към косовския проблем е съвсем угаснала и се осъзнава тоталната загуба на сръбските позиции в областта. Известни са им виновниците за подпалването и ескалирането на косовската криза. Тъй като все пак част от интелектуалците са участвали еуфорично в пропагандната машина и на страната на режима, и на страната на опозицията, която е също толкова националистична, сега доста трудно и с неудоволствие дискутират по темата “Косово”. Респондент учен, който е дисидент и е оказвал съпротива на националистическата еуфория, споделя: “Не ни се говори по тази тема и на нас, защото не се противопоставяхме достатъчно, страхувахме се, мълчахме си, а сегашното състояние е срыв на достойнството на нашата държава”.

Изненадващо резервирано е отношението на елита към бежанците. Хуманитарната страна на въпроса се отчита по принцип и равнодушно и се анализират отрицателните ефекти на тяхното присъствие. Единствено онези учени, които са се посветили на проучване на бежанците - на тяхната демографска структура, поведение, социална активност и приспособимост, ментално равнище и др., са видяли отблизо трагедията и се чувстват съпричастни към съдбата и страданието на сънародниците си. Като цяло сред елита се отчита фактът, че сред бежанците не се очертават почти никакви известни интелектуалци, които да оказват позитивно въздействие както върху обществените процеси в Сърбия, така и в сръбските интелектуални среди, и с това се изчерпва интересът към тях. Писател дисидент споделя, че сръбските бежанци от Косово ще създават допълнително напрежение: “Те са се настанили около границата с Косово и там винаги ще бъдат потенциален инициатор и подбудител на сръбските стремежи към тази провинция. Един само пример е гр. Куршумлия, който има десет хиляди жители, сега има и 20 хиляди бежанци от Косово”.

Изключително въздържани са и коментарите за сърбите, които останаха в родните си места в Косово. Сред интелектуалците съществува едно негласно мнение, че това са фанатици, че са носители на най-лошия сръбски национализъм, че те са виновници за общосръбските беди и падения. Сред официалните кръгове пък версията е, че косовските сърби, които се борят легално за правата на сърбите в Косово чрез сътрудничество с европейските институции, са предатели.

Отношението към албанците е спокойно и свободно от омраза и чувство за превъзходство. Изненадващо толерантни са оценките за тях: “Едни от добрите изследвания на историята на Косово и на албанците през османския период принадлежат на колегите албанци. Способни учени са.” - оценка на респондент историк. Сръбски писател и издател: “Според мен албанците се отличават със своята изключителна виталност. Дори в биологично отношение те са може би най-виталната нация в Европа - от възпроизводството на населението до трудно обуздаваната агресивност. Ние, които сме около тях, до голяма степен сме изхабени нации. Поради това мисля, че те ще продължат по съвсем естествен път да се вращават в Косово и ще направят излишен митоманиашкия устрем на нашите национал-социалисти към тази област. Като се имат предвид историческите процеси, тя отдавна е исторически спомен за нас, а като реалност е албанска.” Професор по философия, издател на независимо списание: “Проблемът на Сърбия е във факта, че албанският интелектуален и политически елит е в Косово или с косовски произход. Естествено е албанската национална революция да се центрира около този косовски елит”. Въпрос: “Формулирате много ясно, че става дума за *албанска национална революция*, а какви са нейните непосредствени цели?” Отговор:” При нас на Балканите националните революции винаги са имали за цел национално освобождение и национално обединение. При албанците тези цели са се деформирали и *албанската национална революция* иска независима етнически чиста държава.”

Хората от малкия град и селото

Голяма част от респондентите интелектуалци са склонни да обобщават, че широките слоеве сред сърбите все още не си дават сметка какво се е случило, че те не разбират измеренията на кризата и изолацията, че те не са се отърсили от митовете, илюзиите и националното високомерие. Очевидно сръбският елит в момента се вглежда повече в себе си и се е откъснал от хората, защото нашите интервюта показаха изключителна зрялост, тъгата на горчивия реализъм, които се срещат сред преобладаващата част от хората в селата и малките градове, а също и сред простолюдието на Белград. Едни от най-точните оценки за отрезвяването на сръбската нация, за последиците от краха на проекта за Велика Сърбия, чухме именно от обикновените хора, от сърби, които са били принудени да воюват, които в момента носят цялата тежест на кризата и които независимо от крайно мрачната близка перспектива носят в себе си неосъзнатата още надежда за оцеляването на сръбската нация, макар и в по-далечна перспектива. Последните социологически проучвания подкрепят твърдението, че хората размишляват трезво, прагматично, макар и депресивно. Видим е процесът на изтръгване от мрежите на колективната идентичност и връщане към индивидуалното, персоналното съществуване, мислене и отговорност.

Свършено очевидно е промяната, настъпила в манталитета, в емоционалния и рационалния свят на сърбите. Това са промени не повърхностни, а дълбочинни, които засягат фундаментите на личността, общността, нацията. Би било извънредно погрешно да възприемаме сърбите със старите стереотипи и с характеристиките, които бяха адекватни до преди няколко години. Сърбите задълбочено се вглеждат в себе си, в своя културно-исторически опит, в собствената си народопсихология, разглеждат и анализират, всеки индивидуално и под различен ъгъл, преживяното през последните 10 години, разделят се с илюзии и митове, с дълбока носталгия си спомнят за Югославската федерация.

Процесът на преосмисляне на самите себе си и на съзряване е все още в началото си, но вече има видими резултати. Сред преобладаващата част от респондентите няма и следа от национално високомерие, а сред една немалка част се долавя отчетливо чувство за вина и срам. Не рядко хората размишляват за извършените жестокости, за тъмните пластове, които войната е в състояние да отключи във всеки един човек. Респондент - млад мъж, образован: “Израснал съм в малък провинциален град. Когато ни мобилизираха, аз се скрих, но приятелите ми отидоха на война. Винаги съм мислил, че ги познавам абсолютно, както себе си, не можех да повярвам, че са избивали цели семейства, но е факт. Сега вече си мисля, че дезертирах не от страх за себе си, а от страх от себе си. Ужасява ме мисълта, че ако бях отишъл на фронта, щях да се превърна и аз в убиец. Вече не съм сигурен в себе си...”

Поразителен е фактът на липса на ксенофобски настроения към албанците сред обикновените хора, отсъства чувството на омраза и реваншизъм към тях. В много случаи въпросите, които задавахме като български учени, бяха изпълнени с много повече предразсъдъци, отколкото отговорите, които получавахме. В Белград има близо 200 хиляди албанци, които работят и живеят непритеснявани от никого. Респондент от с.Лещани, работи във фирма в столицата, където има 100 работници албанци от Косово: “Несправедливо е, защото моите колеги работят, получават си заплатите и пътуват свободно при близките си в Косово, а сърбин не може да стъпи там, не знаят живи ли са близките им или не. Роднините на албанците от Косово също идват - за лечение, за пенсия, за някакви документи - всичко това е безпроблемно.” Респондент сърбин, бежанец от Призрен, каза: “Разбирам ви какво очаквате да чуете - лоши думи срещу албанците, обвинения за насилия. Не мога да лъжа и затова няма да чуете такива оценки. Ние живяхме много добре и си помагахме дори, когато НАТО бомбардираше. Възпитани сме за най-важните неща еднакво - и те са консервативни и патриархални, и ние сме такива. Над нас насилствата и ни прогониха от домовете ни бандитските отряди на албанците от Албания - близо сме до границата, те навлизаха и

мародерстваха. Когато започна настаняването на КФОР и ние тръгнахме да бягаме, съседите ни плакаха. Изпратиха ни наскоро видеозапис как напускаме бежешком домовете си - приятели албанци са снимали с камера, за да имаме документи за стореното зло". Друг бежанец допълва: "И тях ги пречупиха, защото бежанците, които дойдоха преди 2-3 месеца, казват, че албанските съседи вече се страхуват да подпомагат сърбите. Боят се от своите..." Респондентите разказват драматичната история на албанец от едно призренско село, който поел грижата за двама сърби старци инвалиди, които не успели да избягат. В продължение на близо шест месеца се грижил за тях, носил им храна, но все повече се влошавала обществената нагласа срещу него самия. Един ден той казал на старците, че повече не може да се грижи за тях и за да побегнат, ги заплашил с оръжие, че ще ги убие. Двамата старци някак побегнали, крили се и стигнали до сръбската граница, където умрели от изтощение и страх. Подобни разкази изобилстват, защото войната и драматичните събития са положили началото на нова история, нов фолклор и нова митология.

През десетилетията сърбите привикнаха да се сравняват с балканските съседи с чувство за превъзходство, с ирония и пренебрежение към другите. Особено преднамерено те се съизмерваха с историческия си съперник - българите. Единствената война в новата история, която са губили сърбите, е Сръбско-българската от 1885 г., което и до днес не се отразява в сръбските учебници по история с повече от едно изречение и националната памет услужливо се опитва да забрави този факт. Сред любимите съпоставителни клишета на сърбите доскоро бяха: "Сърбите са юнаци, българите - роби", "Ние сме широки души и бохеми, а българите са темерути, стиснати и еснафи", "Българите знаят да орат и да копаят, а ние - да се бием и да прием" и т.н. Сега се вглеждат внимателно в българския опит от миналото, в понесените от българите загуби, както и в постигнатото през последните години. Вече разбират основанията за българското примирение с териториалните загуби, отсъствието на иредентизъм и шовинистични претенции, разбират недостига на национално самочувствие у българите, което често граничи с национален nihilизъм. Много по-справедлива и съчувствена е оценката им за някои исторически, политически и регионални събития, към които по-рано са се отнасяли с безразличие или с превъзходство.

Нашият екип - дълбоко разочарован след участието си в няколко слаби демонстрации и митинги на студентите от "Отпор", както и на обединената опозиция, за които предварително се твърдеше, че ще променят Сърбия, беседва с демонстрантите. На въпроса, защо е толкова слаба антиправителствената демонстрация, отговорите са: "Срамувам се, че съм сърбин, вече ще се наричам черногорец, те поне живеят като свободни хора", "Страхуват се всички, най-много лидерите на опозицията, от убийците на Милошевич", "Нямаме опозиция, тези глупости ги слушаме вече години. По-добре разкажете как се преборихте вие, българите. Елате да ни помогнете, доведете повече подкрепления, че сме много слаби...". Реплика на нашия екип: "Защо се получи така? Нали вие сърбите бяхте юнаци, а ние българите - роби?" Отговор на група респонденти - икономисти, бизнесмени, работят в голямо предприятие и частно: "Това е глупост, това е част от митовете. Ние, сърбите, не само не сме юнаци, но сме кукувици (в смисъл на глупаци). Ако избягаме от мита, истината е, че сърбите тръгваме като стадо, когато вождът, кралят, тиранинът ни посочи врага и каже вървете да се биете и да умрете. И сърбите отиваме, сражаваме се и умираме, без да се запитаем "защо?". Но когато трябва да тръгнем сами, отдолу, ние, за да се бием за свободата си, за себе си, ние се страхуваме, не знаем как, не умеем да го направим.", "Българите сте хитри, когато ви пращат да умираете, първо мислите дали си заслужава!" Друг респондент: "Търпеливи сме като животни, затова трудно ще направим демократични промени в Сърбия". Реплика на нашия екип: "Известно е, че ние, българите, сме най-търпеливите на Балканите". Отговор със смях на група респонденти: "Това са неверни стереотипи, ние, сърбите, сме много по-търпеливи от вас. Вашето търпение, когато се изчерпи - ставате опасни, вие постигате своето с упорство. На нас и упорство (воля) не ни достига".

Респондент от с.Умка, търговец, 32-годишен, по образование инженер. Воювал в Хърватска, а когато го мобилизират за Косово - дезертира: "Народът ни е такъв, не е виновен, търпи и прави, каквото му кажат. Изпратиха ни там (в Хърватска), започнаха всеки ден да носят убити и ранени. Аз бях радист, не бях на предна линия, затова оцелях. Ние не разбирахме за какво сме там. Говорехме помежду си, питахме се, повечето от нас намирахме за нередно, че сме там и стреляме. Споделяхме, че е пълна глупост да загиваш, за да се сменят хората на една територия с други. Шовинизмът е много лошо нещо". Въпрос: "Как живеете сега, какво не достига?". Отговор: "Не стига свободата, пътуването, светът. Не достигат парите. Всичко не достига. Светът ни изолира и ни наказва, но не си дава сметка, че сега хората стават съвсем като слепи, като коне с наочници, защото са затворени. Това е голяма грешка". Въпрос: "Кой е виновен за всичко, което се случи?". Отговор: "Верно е, че властта тук се държи от един човек и неговите приближени - абсолютист. Като Тито, но Тито беше умен, добър, грижеше се за хората. Всъщност истината е, че всички имаме вина - политиците, народът, външните сили. И аз съм виновен, и съседът ми, и всички сърби. Намразих политиката завинаги. След като се върнах от войната, спрях да чета вестници, да гледам ТВ, не искам да зная нищо - не знам кой управлява у нас, в България, в Русия. Нищо не знам и не ме интересува." Въпрос: "Утре ще се проведе голям митинг в Белград, той може да промени нещата в Сърбия, ще отидеш ли?". Отговор: "Няма полза да ходя на митинги. Ако отида, най-много да ми счупят главата с палка, а аз искам да работя, готов съм да променя себе си, готов съм да се трудя много, но не искам да воювам и да ставам опора на който и да е политик - ще дойде нов, за да краде за себе си".

Бежанците

Бежанците от Косово, които се намират на територията на Сърбия и в Черна гора, официално се наричат *разселени лица*. На тях не им е признат статут на бежанци и това допълнително утежнява техния социален и обществен статус.

По приблизителни данни броят на бежанците е следният: от Крайна - 600 хил. души, от Босна - 150 хил. души и от Косово - около 250 хил. души.

В Сърбия съвсем отчетливо може да се открий разслоението сред бежанците от Хърватска, Босна и Косово. Има една група преселници, които са пристигнали в метрополията с "торби пари". Несъмнено това са най-вече онези престъпни елементи, които са се обогатявали за сметка на награвеното по време на военните действия, мародери, участници в наказателни отряди, криминални, трафиканти и т.н. Те са се заселили по селата, построили са огромни къщи, с дворове, с градини, с всички екстри, започнали са свой бизнес за препиране на военните печалби. Те незабелязано и тихо се опитват да се слоят с местните жители. В някои села в близост до Белград местните жители са станали по-малко от семействата на подобни нови заселници.

Такива села са много трудни за изследователя, защото хората са затворени, непристъпни и трудно доверяват тайните си. Повечето търговски обекти в такива села са в ръцете на новите преселници и семействата им - фризьорски салон - местна жена, омъжена за бежанец от Босна, супермаркет - семейство бежанци от Босна, магазин за кафе - бежанци от Косово и т.н. Местните жители знаят или се догаждат за произхода на богатствата, но споделят тихо, като се оглеждат. От своя страна, новите заселници с големите възможности твърдят, че по тяхна преценка и местните жители са се обогатили от войните: "Всичките сме една стока, да не си връзваме кусури!"

Селата, където се заселват богатите бежанци, не са подбрани случайно - местните обикновено са също доста имотни, страдат от югоносталгия, настроени са антиамерикански

и антината. Приемат българите резервирано, но не и високомерно. В хода на разговорите стават по-дружелюбни и започват да разпитват, за да сравняват стандартите в двете страни и изпитанията, през които минават двете нации - българи и сърби. Много често отварянето на респондентите към нас започва с признанието: “Знаем, че вие българите, бяхте против бомбардировките на НАТО. Благодарни сме ви за съчувствието, такъв жест не се забравя. И вашите политици са тъпи и престъпни като нашите - дайте им да крадат и да разсипват народа”; или: “Следяхме внимателно по ТВ демонстрациите в България срещу НАТО - това беше много важно за нас, защото се страхувахме, бомбите падаха наблизко, изживяхме голям стрес. Подкрепата на българите беше важна като утеха, че някой мисли за нас, че не сме сами.”

В едно подобно село е разположен малък бежански лагер със сърби от Косово. Поразителна е враждебността на местните жители и на богатите заселници към бежанците. Те се изолират от лагера, не помагат с нищо и не разрешават на децата си да общуват с бежанските деца. В лагера разчитат на помощта на една НПО от Белград, на Червения кръст и на монасите от близкия манастир, които ги посещават всекидневно и ги снабдяват с продукти от манастирските земи. Този опит да бъдат маргинализирани и държани настрана бежанците от лагера се дължи, по нашите наблюдения, на гузност и страх. Защото в бежанските лагери се намират истинските трагични жертви на войната, а новите заселници и новите богаташи от местното население са онези, които са извлекли полза от войната. Между тези хора не е възможно да има контакт и помирение.

Именно в лагерите или в мизерни гета, изоставени от всички - не само от официалните власти и Милошевич, но и от международните хуманитарни организации - се намират в трагично състояние и шокова депресия хиляди бежанци от Косово - сърби и роми. Състоянието на потиснатост и безизходица имат плашещи измерения сред бежанците сърби от всички възрасти. Състояния на неврози се забелязват както сред най-малките деца, така и сред най-възрастните. Средното поколение полага мъчителни усилия, за да осигури един минимум за биологическото оцеляване на семействата, да търси възможности за някаква реадаптация. В най-тежко психологическо състояние се намират младежите между 16 и 20 години, някои от които полагат изпити, за да не губят учебната година. Те са смазани от изолацията и липсата на перспектива. След една година живот в лагерите тяхното душевно състояние е на път да се трансформира в непоправимо озлобление и агресия - засега без ясен адресат. Те не искат да се връщат в Косово, те не искат да останат в Югославия, те искат да се махнат далеч от Балканите изобщо.

Сръбските бежанци, които са невинни жертви в Косовската война (виновниците вече отдавна са уредили своето благоденствие), имат едно желание и само една надежда, тъй като не носят никаква вина за случилото се - *да се върнат в родните си места и по домовете си в Косово*. Тяхната носталгия и готовност за връщане са дотам силни, че са готови дори да бъдат заселени не в собствените си домове, ако те са вече взети от албанците, но да са близо поне до родните места. Разчитат на международната общност, че ще осигури тяхната безопасност. Мразят Милошевич и управляващите в Сърбия за всичко, което им причиниха, за бедственото състояние, в което ги държат вече цяла година.

Многократно се повтаря и потвърждава версията, че са съжителствали много добре с албанските си съседи. Терористите от Албания са забранили на албанците от Косово да общуват със своите съседи сърби. Същите терористични отряди, които идвали отвъд границата, палели сръбските къщи (особено се засилил този тероризъм след 1998 г.) и наказвали албанците, посочени като колаборационисти на сръбския режим.

Темата за прехвърлянето на албанци от Албания се повтаря многократно. Респонденти от *Сдружението на гражданите на Призрен* и от околностите твърдят, че по техни сведения,

след бягството на сърбите и ромите от Призрен, градът се разраснал до 360 хил. жители. Порано били 180 хил. Според тях повечето новозаселници са дошли от Албания. Дават за пример и почти двойно нарасналия брой на жителите на Прищина.

Респонденти в малък бежански лагер в Земун - 70 човека от Прищина, Сува река, Гниляне и Призрен: “Сега търсим отговор на въпроса какво се случи , защото живяхме много добре заедно. Очевидно ние сме били искрени в съжителството, а те - албанците - не. Ние бихме искали да останем заедно, да продължим да живеем както преди, но никой не ни пита. Народът не е виновен, а нашите и албанските политици, НАТО”. Респондент учителка от 23 години в едно изцяло албанско село: “Усетих много рязко, когато се влошиха отношенията, защото децата и родителите в селото престанаха да ме поздравяват. Беше много потискащо. През 1992/3 г. изведнъж негласно старейшините наредиха на младите албанки, които имат само по 2 деца, да родят незабавно и трето, и четвърто. Наложиха им го ултимативно строго - много от младите жени трябваше да напуснат учението или хубавата си работа, за да се подчинят”. Друг респондент допълва: “Подчиняват се според патриархалната традиция, затова не е чудно, че някак изведнъж настъпи отчуждението между нас - вероятно такава е било старейшинското решение”.

Респондент разказва: “Израснах в село със смесено население. От деца заедно гледахме добитъка, учехме, ритяхме топка, задирахме момите. Първите цигари и чашки с ракия - също заедно и скришом. Всичко заедно. И ние, и те не вярвахме, че НАТО може да бъде толкова несправедливо и че ще бомбардира. Беше много страшно и за нас, и за тях. Ето, едва от една година говоря така - ние - те, нас - тях. Като че ли не съм същият човек, полудяхме. Няма никаква перспектива, госпожо!” Същият респондент, след като го информираме, че идваме от Косово, започва да разпитва трескаво за земята: “Обработена ли е, засята ли е, с какво точно е засята, какво е пораснало...?” Нашият отговор, че земята не е докосната, че никой не я обработва в момента в Косово, предизвика силно вълнение, тъга и сълзи сред бежанците от селата.

В този лагер чуваме малко по-различна версия за вината на придошлите от Албания албанци: “Имаше период, когато албанците бягаха от комунистическия режим в Албания и разказваха, че при тях цари терор. Държавата им даваше земя, къщи, убежище. А те заякнаха и тогава поискаха да си направят държава...” Респондент жена на средна възраст допълва: “Живееха като богове - имаха повече пари от нас, работа, получаваха и валута от роднините си в чужбина...”

Сред бежанците съществуват силни антиамерикански настроения: “За всичко са виновни американците, които използваша албанците за някакви свои цели, но никой не знае какви точно” , “Ще им тежим на съвестта, ако имат такава - обвиниха ни, че сме избивали албанците, а ние винаги сме живяли заедно”, “Те въоръжиха терористите и трафикантите, от които всички гледахме да стоим настрана - и ние, и албанците. Някъде из горите се стреляха терористите и полицаите на Милошевич, а ние долу по селата живеехме мирно и си помагахме едни на други”.

Гледат с надежда и упование на Европа и международните полицейски контингенти. Надяват се, че ще им бъдат предложени скоро гаранции за сигурност, за да се върнат в Косово. В изгнание се чувстват на края на силите си и отхвърлени от всички. Не им се вярва, че няма да се върнат. Всички сънуват къщите си, водите, изворите, дърветата - типични прояви на болезнена носталгия.

Бежанците роми са се настанили главно в съществуващите градски и крайградски гета. Някои от тях са потърсили роднини и са били приютени в мръсните им бидонвили, а други

плащат наем¹³ за мизерни картонени и дъсчени постройки в гетата. Състоянието им е окаяно. Малкото помощи, които получават по линия на Червения кръст и Сръбската православна църква, са принудени да разпродават, за да плащат наема и да купуват храна за децата. Изтикани са (например в гетото под моста Панчево) в най-мизерните и замърсени от химически и битови отпадъци места, където смрадта, вредният прах, липсата на канализация и вода, плъховете излагат на постоянен риск оцеляването на децата. Властта не се интересува от циганите. Съществуват далеч по-тежки проблеми и местните роми и ромите бежанци са абсолютно въвн от вниманието на цялото общество и на институциите.

Част от ромите бежанци разказват, че причината да избягат, изоставяйки къщи, градини и значително имущество, е защото партизаните от УЧК, а според нас вероятно и въоръжените банди от Албания, са ги карали да откупуват децата си с 1000 до 3000 ДМ на дете. В противен случай са заплашвали, че ще избият ромските деца. На въпрос: “Вас заплашиха ли ви или видяхте ли с очите си?” респонденти твърдят, че са видели как застрелват дете на съседи при отказ родителите да заплатят искания откуп, а повечето казват, че са чули разкази на свои близки и без да се колебаят, са напуснали незабавно домовете си, без да взимат нищо със себе си, за да спасят децата си. Наплашени са до крайна степен. Респонденти от Урошевац, Грачаница, селата около Призрен твърдят, че хората от УЧК са избивали безогледно всички роми и са разрушавали къщите им, тогава те тръгнали масово да бягат през м.юни 1999 г. Войниците от КФОР ги насърчавали: “Бягайте, бягайте и се спасявайте”, но никой не направил опит да ги защити. Убедени са, че къщите им вече са разрушени или изгорени.

Респондент ром от Сърбица разказва: “Живеехме много добре, ние бяхме заможен род и се разбирахме с всички - със сърбите и с шиптарите. Но някак си изведнъж нещо им стана на шиптарите, съвсем изведнъж най-напред спряха да ни поздравяват. Не казваха “добър ден” на улицата. А после като ни погнаха, започнаха да плякосват. Ние сме 9 семейства и изоставихме 7 големи къщи”. В момента според експертните оценки на ОССЕ в Сърбица няма нито един жител от ромски произход.

Бежанец ром от Вучитрѝн: “Бях принуден да побегна със семейството си изведнъж, не взехме нищо, беше въпрос на оцеляване. Изоставихме голяма и богата къща на два етажа. Нещо се случи с шиптарите и усетихме, че искат да живеят сами. Те не искат никой друг. Но едва по-късно, когато дойдохме тука в Панчево, разбрахме, че искали да си правят тяхна държава. Не е възможно да се върнем”.

За разлика от бежанците сърби, ромите не вярват на помощта и закрилата на европейските сили. Всички респонденти роми заявяват единодушно: “Не можем да се върнем. Единствено ако се върне нашата (сръбската) войска и полиция, бихме могли да се върнем и ние. Иначе - не!”

Тъй като сме чували най-противоречиви оценки за състоянието и поведението на ромите, които се самоидентифицират като “египтяни” (впрочем такива има и в България под името “егюпти”), задаваме следния въпрос: “Чували сме, че сред вас има хора, които се наричат “египтяни”. Те роми ли са, побегнаха ли от шиптарите заедно с вас?”. Отговор: “Египтяните винаги са били с шиптарите, правеха се на шиптари и те. Никога не са признавали, че са роми или цигани. Те малтретираха ромите, сърбите и горанците заедно с шиптарите. Може сега и тях да са подгонили, щом питате, но така им се пада.”

¹³ Около 30 ДМ – при средна заплата в момента в Сърбия 70-80 ДМ.

Политическите процеси в Сърбия - ретроспекция и моментна снимка през юни 2000 г.

Ретроспективен фон

Процесите на дезинтеграция на Югославската федерация стават видими след 1985 г., когато федерацията губи стратегическата си роля на буфер между НАТО и Варшавския договор. Във всяка една от федеративните държавни единици започва да се развива националистическата идеология и пропаганда в предсещане на бъдещото разпределение на федеративните ресурси. Тези процеси се отразяват естествено върху ЮКП, която след XIV конгрес се разцепва, като напуска словенската, а сетне и хърватската компартия. Всяка от републиканските партии започва да работи за създаването на самостоятелна политическа и икономическа база. Този процес не без чувство за хумор беше характеризирал от респондент - известен опозиционен политик и учен, по следния начин: "Изведнъж се откри невероятната възможност всяка национална комунистическа партия да има своя собствена държава и те (комунистическите лидери) го направиха в най-кратки срокове".

За осъществяването на този замисъл най-прекият лост е активизирането на националистическата пропаганда във всяка една от републиките. Когато в началото на 90-те години процесите се задълбочават, лидерите на компартиите от шестте републики провеждат серия от срещи, за да намерят общо и приемливо решение за спиране на процесите на дезинтеграция или за тяхното финализиране. Защото вече са се очертали бъдещите проблеми: фактически няма етнически чисти републики. Най-разпръснати навсякъде са били сърбите и затова за тях разпадането на Югославия би се превърнало в огромен проблем. Родните им места са навсякъде в шестте републики и в автономните области, хиляди са смесените бракове, според нашите респонденти социолози минимум 3 милиона души по това време се идентифицират като югославяни.

През есента на 1991 г. в Сараево се провежда среща на парламентарни делегации от всички републики. Всяка делегация представя своята визия за решаване на кризата: словенците предлагат да се запази монетарният съюз, хърватите - федерацията да бъде трансформирана в конфедерация, босненци и македонци предпочитат варианта за тристепенна федерация, а сърбите и черногорците настояват да се запази централизираната федерация.

Според нашите респонденти политици и политически анализатори престъплението на Милошевич е, че когато разбира за предстоящото разпадане на федерацията, се заема да разреши проблемите със сила. В ръцете на сърбите и на Милошевич са повечето военни и икономически ресурси на федерацията, което му дава увереност, че е в състояние да включи териториите, населени със сърби, като разшири границите на Сърбия за сметка на откъсващите се републики.

Разбира се, тук се очертава и разединената и егоистична политика на западноевропейските страни и САЩ към разпадането на Югославия. Милошевич залага на неутралитета на Запада и Русия, но се оказва, че всяка от страните има своя позиция и свой интерес в подкрепа на разпадането или срещу него, както и за евентуалните териториални подялби.

Очертава се и друга конфликтна зона, която съпровожда разпадането на Югославия - използването на принципа за суверенитета. Отново опозиционният политик, нашият респондент, с чувство за хумор направи следната констатация: "Стигна се до някакъв театър на абсурда, до нещо като делириум за суверенитет!" За да илюстрира проблема, същият респондент дава примера със с.Киево в Хърватската република: "През 1991 г. Хърватска заявява, че не признава суверенитета на Югославия, а само хърватския суверенитет. Сърбите в Крайна се обявяват против суверенитета на Хърватска и признават само суверенитета на Крайна. В Крайна има едно хърватско село Киево, което се обявява против суверенитета на

Крайна и признава само суверенитета на Киево. А в с.Киево живеел един сърбин, който забил знамето в двора си и заявил: аз съм сърбин и имам своя суверенитет и не признавам суверенитета на Киево!”. Тази история би била чудесна смешка, ако не беше илюстрация на една национална катастрофа или по-скоро на катастрофите на няколко нации. Как точно би трябвало да се прилага принципът на суверенитета от отделните републики и в районите с етнически смесено население? В конкретния случай с Югославия принципът на суверенитета доведе до абсурд, до жестокости и до абсолютното фрагментиране на обществото.

Респондент политически анализатор допълва темата за рападането на Югославия и фиксира за суверенитета: “В историческа трагедия се превърна срещата на две политически и геополитически грешки - грешката на международната общност се прегърна с агресията и шовинизма на националните политици и всичко това на фона на незрелостта на гражданските общества, на хората, които не бяха в състояние да попречат на убийствената авантюристична политика”.

От особено значение е как международната общност ще подходи към определянето на статута на малцинствените общности. Досегашните действия показаха, че за различните републики е прилаган различен подход. В Крайна на сърбите не бе позволено да получат автономен статут, сърбите в Босна успяха да извоюват правото на кантонизация. Сега предстои определянето на статута на Косово, където албанците са в състояние да принудят международната общност да благослови създаването на една нова албанска държава.

Една година след края на въздушните удари на НАТО срещу Югославия общественото мнение в Сърбия е убедено, че “територията на Косово е ампутирана от Сърбия”, че “Косово е загубено”, че “сърбите вече няма какво да търсят там”. Единствено бежанците от Косово искат сръбската власт да се върне в областта. Респондентите са единодушни, че в момента в Косово съществува “един вулгарно националистически албански естаблишмент” и потискащото е, че “дори най-либералните албански интелектуалци не казват, че сръбските бежанци трябва да се върнат по домовете си”. Мнението на повечето респонденти е, че “ако не се разреши проблемът за сърбите в Косово, ще остане една дълбока травма, която непрекъснато ще провокира желанието за реванш, ще бъде благодатна почва за екстремни, фашизоидни и националистически политици и формирования”.

Според повечето респонденти интелектуалци от разпадането на Югославия и последвалите войни и тежки загуби се е получил ефектът на отрезвяването и демитологизацията на общественото съзнание в Сърбия. Респондент: “По-рано беше невероятно трудно за нас, историците, да представим обективно историята и да убедим сънародниците си, че не сърбите са онези, които са победили Османската империя, Австро-унгарската империя, нацистка Германия и най-сетне сталинска Русия. Огромната маса от хората бяха убедени, че това са исторически факти и не приемаха други тълкувания”. Друг респондент - учен: “Край на свръхсамочувствието, самодоволството, на необективния поглед към историята и нереалистичния към съвременността...”. Бляновете за Велика Сърбия са оставени в миналото и нейната карта съществува единствено в пропагандните издания на Сръбската радикална партия на Шешел. В официалните документи на партията на Шешел се искаше екстрадиране на всички не-сърби и етнически чиста Сърбия. Днес социологическите проучвания недвусмислено показват, че мнозинството от сърбите приемат “другите” спокойно (другите националности се приемат в момента от 86% от сърбите, отхвърлят се от 4%, а без отговор са 10%), а в някои случаи дори демонстративно толерантно: “Не ме интересува какъв е човекът по вяра и етническа принадлежност. Само да е умен и да мисли за хората. Нека новият управник да бъде първият циганин от улицата, само да си отиде Милошевич и да се нормализира животът в страната.” - респондент от с. Умка, жена, продавачка. Отново тя допълва: “Никога не сме правили разлика между хората. Едната ми

снаха е хърватка, а другата словенка, имаме и роднини българи от Цариброд. Винаги сме се уважавали и сме живяли добре. Политиците ни разделиха насилствено.”

Философията на обикновените хора в Сърбия в момента е деидеологизирана, демитологизирана, сведена до основните принципи на оцеляването. Живот на границата на оцеляването, или според думите на респондент професор по философия: “Оцеляването като стил на живота и като философия, в която реалният живот на индивида и на семейството се осъзнават като по-голяма ценност от колективната национална идентификация”. Според нашия екип притискането на сърбите до стената може да има изненадващо тежки последици. Обедняването с неясен изход в психологически план не само фрустрира, но и аномира. Социалното и психологическото пропадане може да има и непредвидими последици.

Икономиката според респондентите, а не според статистиката

В Сърбия е отбелязано драстично спадане на производството. Режимът на санкциите задушава индустрията и търговските фирми. Предприятията работят с 20-30% от капацитета си, а част от тях въобще не функционират след бомбардировките. Според данните на икономическите анализатори от Г-17 преките и косвените загуби на Сърбия от въздушните удари на НАТО възлизат на около 30 милиарда ЩД. Средната месечна заплата варира между 70 - 80 ДМ, но в повечето предприятия работниците получават заплатите си с 2-3 месеца закъснение. Официално обявената безработица е 30%, но реалната надхвърля 50%. Впрочем в Сърбия се използва понятието “незаетост”, а не безработица. Все още няма видими следи на социалната и икономическата катастрофа, което има своите обяснения.

Преди всичко безотказно работи селското стопанство, което в преобладаващите си форми на собственост винаги е било частно. Производството на храни е добре организирано и насища пазара с продукция. Едновременно с това чрез фиксирани ниски цени държавата се опитва да гарантира потреблението на електроенергия, топлоенергия, вода, а също и на някои основни хранителни стоки, които са по-дефицитни - олио, захар, ориз и др. Всъщност цените на битовата енергия са така силно занижени, че респондентите, когато се оплакват от обедняването и от битовите си проблеми, никога не се сещат да разговарят за тока и отоплението - това е незначителен разход за семейните бюджети.

Десетилетията на свободен режим на пътувания и работа в Европа и по света за гражданите на Югославия е осигурил известен валутен резерв на преобладаващата част от семействата в Сърбия. Преди войната гражданите са имали над 20 милиарда долара спестявания - макар и да са се стопили, тези резерви все още позволяват на сърбите да живеят сравнително нормално и да поддържат необходимия екзистенц минимум. Както обикновено в ембаргото има пукнатини за държавната и частната мафия, така че в страната се намират горива и вносни хранителни продукти. Глад не съществува, макар да има силен страх от глад, притесненията идват от огромния дефицит на лекарства или от невероятно високите цени на животоспасяващите, а и на съвсем обикновените медикаменти.

Основните икономически ресурси, от които продължава да черпи управлението на Милошевич, са активите, останали от югославската федерация. Според респонденти икономисти те възлизат на няколко десетки милиарди долара. Впрочем около тези значителни финансови ресурси има изградена и известна митология, която е неубедителна, дори абсурдна, но е придобила плът в общественото пространство, което в момента е склонно да запълва вакуума и безнадеждността със свои собствени трактовки на това, което преживява. Част от респондентите твърдят: “Навремето Тито получи от САЩ кредити в размер на 100 млрд. ЩД и част от този капитал незабавно вложи в различни задгранични

фирми и предприятия, сега собственост на управляващите. Остатъкът от средствата, които все още бяха в Сърбия, още в началото на 90-те години режимът също изнесе в чужди банки или инвестира в съществуващите в чужбина предприятия.” Така по време на ембаргото и войните със задграничните активи са балансирани вътрешните и външните дефицити. Най-вероятно част от този финансов ресурс е използван в *шверци* (незаконен бизнес) и особено в черната търговия с оръжие и наркотици.

Нашият въпрос е, от къде са средствата, с които Милошевич в една задушена от ембаргото икономика, възстановява щетите от бомбардировките на НАТО? Правителството почти всекидневно провежда широки пропагандни кампании около възстановяването на мостове, сгради, частни домове. Тези успехи, които много широко се отразяват в пресата и националните електронни медии, крепят престижа на Милошевич и възстановяват доверието на част от обществото в управленските възможности на режима. Някои респонденти твърдят, че по време на войната, а и сега верни хора на Милошевич внасят валутата с куфари през границата и част от нея се използва за възстановителните работи и за дотиране на тока и отоплението за битови нужди: “Този хитрец не само краде за себе си, той влага средства в градеж и с това печели хората...”

Важна икономическа база за режима представляват партийните държавни фирми и предприятия, както и частните фирми на управляващата върхушка и на фамилията. Звучи парадоксално, но респондентите твърдят, че: “В Сърбия е обичайно член на висшето ръководство на партията на Милошевич или пък на Мира Маркович да е едновременно и директор на голямо предприятие”. По този начин се осъществява абсолютен контрол не само върху държавните, но и върху голяма част от частните предприятия.

В психологически план една голяма част от населението се чувства на социалното и на икономическото дъно. Това се дължи по-скоро на стреса и чувството за безперспективност, отколкото на реално изпадане на социалното дъно. Въпреки че след десет години война сърбите дори за миг не са преживели глад, те са напълно обезсърчени от състоянието на икономиката днес. Респондент икономист, шеф на малко предприятие: “Преди 7-8 години плащам на работниците по 3 000 ДМ заплата. Сама прецени аз самият колко съм получавал. Сега плащам на същите тези работници по 30 ДМ, а аз получавам 80 марки. Това е пълна мизерия. Като купя храна на кучето и изпия две бири с приятелите си, и край на заплата. Но най-много ми тежи невъзможността да пътувам. По-рано паспортът ми беше непрестанно в джоба и пътувах, когато ми хрумне. Сега не мога да отида никъде - нито пари имам, нито някой ще ми даде виза.” Респондент продавачка в магазин: “Преди 10 - 15 години непрекъснато пътувах. Посещавах роднините си в България - направо съм се чудила как живеете - бедно, затворено, тъпо. Ами в Румъния какво беше - мизерия и страх. Как се обърна картата - сега вие, българите, сте свободни, а при нас - мизерия и страх.”

Респонденти приятели, с които наблюдаваме от Белградската крепост, долу, където внушително се срещат двете големи реки - Дунав и Сава: “Възхитени сте от гледката, нали? Една от най-хубавите гледки в Европа. Но всъщност ние имаме в момента две мъртви реки - не се движат търговски кораби, няма търговия, замрял е риболовът, защото водите са замърсени от бомбите. Тези реки олицетворяват живота на Белград, затова можем да кажем, че и ние сме мъртви, маргинализирани от целия свят.”

Политически процеси

Продължителното ембарго доказва, че успешно задушава икономиката, но е безсилно срещу режима на Милошевич. Продължаването на изолацията не е оправдано нито икономически, нито политически. Един жест на солидарност на европейските държави към сърбите може да има изключително позитивен ефект именно сега, когато те се вглеждат критично в себе си и се чувстват фрустрирани и самотни. Всеки приятелски жест от страна на България сега ще се изплати многократно при изграждане на бъдещите взаимоотношения. България е длъжна да направи опит чрез Българския червен кръст и Българската православна църква, чрез НПО да подпомогне бежанците от Косово. Тъй като те страдат най-много от липсата на медицинско обслужване и лекарства, България може да направи адекватен и равностоен жест както за албанските бежанци в лагер Радуша - да изпрати лекари и медикаменти. Нашето заключение е, че изолацията и ембаргото, всички международни наказателни санкции разединяват сръбското общество и то не е в състояние да застане единно и с ясна воля срещу Милошевич.

Един от най-негативните ефекти на изолационизма е капсулацията, в която се развиват младите поколения. В момента активистите от “Отпор” са поколението, чието детство и юношество премина в период на войни, националистическа пропаганда и затвореност към света. Новото поколение сърби са много различни от средното поколение. В някаква степен те не са в състояние да дискутират помежду си и да избистрят своя платформа и идеология. Може би поради това за тях е най-достъпно да заимстват от нещо безспорно позитивно в съзнанието на всеки сърбин - революционната активност и символите от антифашистката съпротива.

В Сърбия липсва механизъм за промяна на режима или за подмяна на управлението отвътре. Режимът е монолитен, здраво държи властта и използва специално създаден репресивен апарат. Цял Белград и провинцията обсъждат факта, че Милошевич е настанил в казарми около Белград между 120 и 150 хиляди души милиция – хора, които са изцапани с кръв в Хърватска, Босна и Косово. Според легендите той им изплаща много високи заплати, облича ги, храни ги, а те самите са толкова престъпни, че няма какво да губят и здраво защитават режима на Милошевич. Готови са да убиват по всяко време. Във всеки случай именно това е факторът, който държи в страх опозицията и гражданите. Част от нашия екип ги видя в действие, когато за ръзпръсването на не повече от 30 - 50 души студенти, които бяха блокирали движението в Белград на едно от възловите кръстовища, бяха изпратени около осем бронирани джипа. От всеки един от тях още в движение излизаха по 3 - 4 униформени, които държаха не палки, а насочени пушки помпи. Тъй като бягахме заедно със студентите, свършено отвътре познаваме усещането на страх и убеденост, че тези хора са готови да стрелят.

Затварянето и национализацията на независимата ТВ “Студио Б” също е извършено брутално и насилствено от личните паравоенни формирания на Воислав Шешел, снабдени, пак от него в ролята му на вицепремиер, с документи на ДС. Национализирано е и независимото радио Б-2-92, а над 50 редактори и журналисти са в черен списък, който забравява достъпът им до медийното пространство. Над 850 души активисти или симпатизанти на студентското движение “Отпор” са били арестувани и задържани за няколко часа или денонощие и разпитвани.

“Отпор” е студентската съпротива срещу фашизацията на режима и за разлика от официалната обединена опозиция има изключително висока обществена подкрепа. Респонденти в провинцията: “Това са нашите деца, в тях ни е надеждата. Те са умни и образовани, те трябва да знаят как да ни спасят от това страдание!” Тенденцията е студентският “Отпор” да се превърне постепенно във всенародно съпротивително движение. Според респондент политолог “Отпор” вече се е превърнал в нещо свършено друго: “По

моя преценка студентите са всъщност само 5% от числената маса на движението. В него се вливат (особено в провинцията) разочаровани членове и симпатизанти на опозиционните партии, разочаровани и от други, дори от официалните и властимащите партии, но също и бивши членове на паравоенните образувания, които търсят място, където да се прикрият или да могат да изливат своята агресия.” Не можахме да намерим потвърждение доколко тези твърдения отговарят на истината. Повечето респонденти, които потърсихме за потвърждение, не отричаха, но смятаха, че съотношението е силно преувеличено и че все пак студентите са основната маса. Впрочем Добрица Чосич вече е член на студентското движение.

Милошевич използва всички механизми на терора и пропагандата, за да смаже младежкото движение, което е сигурен индикатор, че в момента се бои главно от него. Цял Белград е облепен с големи цветни плакати, които изобразяват младеж в нацистка униформа, с емблемата на “Отпор” (протегнат, свит юмрук) на фуражката и надписи “Мадлин-югенд”. Всичко това въздейства на по-непросветените хора, защото илюстрира основната теза на режима за враговете на сръбския народ - “външните фашисти” - САЩ и “вътрешните фашисти - фашистките наемници” - студентското движение и опозицията. На студентите се приписват терористични актове, дори политически убийства. След убийството на Бошко Перошевич министърът на образованието разпореди на 24 май да бъде прекъсната учебната година, факултетите бяха затворени и беше забранено на студентите да влизат в университетските сгради. Убийството на Перошевич, преди да се разследва, беше използвано като мотив да бъде внесен за обсъждане, предложеният от югославската левица “Закон за борба с тероризма”.

Такава, каквато е в момента, обединената опозиция не представлява заплаха за Милошевич. Лидерите не излизат с реалистични и конкретни програми да демократични промени и ясен път за извеждане на страната от международната изолация. Вместо това те губят дни и нощи в безплодни дискусии за своето обединение и за подготвяне на сценариите на все по-слабите митинги и демонстрации. Единственият коз на опозицията е и единственото, което ясно я разграничава от режима - желанието да се преодолее изолационизма, който е удобен и част от политиката на Милошевич. Санкциите на международната общност всъщност са в полза на изолационистичната политика на режима. Опозицията, от своя страна, се страхува да демонстрира проевропейски нагласи, не е в състояние да ги артикулира, макар те да съществуват в общес¹⁴твото. Лидерите на опозицията прибегват до легитимни, за публичното пространство, аргументи, а именно - подкрепата на Русия: “Москва ще ни подкрепи, Москва ще окаже натиск върху Милошевич”. Всичко това звучи неубедително, а когато към него се добави видимото обогатяване на част от опозиционните лидери чрез собствени мафиотски и бизнес структури, става ясно пълното недоверие и отчаяние на сръбското общество, че ще намери подходяща опозиционна сила, която да посочи изход от кризата.

От своя страна, Милошевич също вероятно е наясно със своята обреченост. Неговият режим може да съществува само в ситуация на абсолютни и неограничени тоталитарни възможности, а всъщност те са непреодолимо ограничени и затова той ще трябва рано или късно да отстъпи.

По думите на учен от нашия екип: Сърбия се намира в омагьосан кръг - безизходица на режима, безизходица на опозицията, безизходица на международната общност, безизходица на обикновения сърбин.

¹⁴ 56% от Сърбите са проевропейски ориентирани и желаят да се свържат с европейските страни, с Русия – 8%, със САЩ – 4%, с Китай – 3%.

Изводи

В създадената вече традиция на предходните свитъци на теренните записки, не систематизирахме всички изводи, които могат да се направят на базата на събраната информация. Акцентирахме на едно или две наблюдения, които според консенсуса на екипа са най-нетърпящи отлагане да достигнат до широка публичност. В този случай ще направим само две заключения:

- международната общност демонстрира двоен стандарт по отношение на бежанците от Косово, които в момента са в Сърбия - сърби и роми. Нашият екип работи в косовските бежански лагери на територията на Македония и Албания. Ние бяхме очевидци на цялата загриженост на света към албанските бежанци през пролетта и лятото на 1999 г., както и на грижата бежанците да могат бързо и успешно да се завърнат по родните си места след изтеглянето на сръбската армия и полиция от провинцията,.

Бежанците от Косово, които в момента са “разселени” в Сърбия, са изоставени от всички, без надежда и без необходимата материална и морална помощ. Никакви медии и никакви институции не огласяват тяхното бедствено положение. Никакви собствени или международни институции не им обещават гаранции за сигурност, за да могат да се завърнат по домовете си, което е тяхното желание.

- международната политика на санкции и ембарго спрямо Сърбия не подкопава режима на Милошевич. На този етап той е удобен и синхронен с неговата собствена политика на изолационизъм. Санкциите гарантират средата, в която мафиотските структури стават все по-богати и по-мощни, и разпростират влиянието си извън границите на Сърбия и остатъчна Югославия.